

Miha Preinfalk

Zemljiško gospodstvo Turjak pod taktirko Hansa Mordaxa (1514 - 1515)*

Zunanja in notranja podoba Mordaxove računске knjige

Računska knjiga Hansa Mordaxa, upravitelja gospodstva Turjak v začetku 16. stoletja, je bila v literaturi že večkrat omenjena,¹ a se je do danes ni podrobno lotil še nihče. Vir je zanimiv z več vidikov. Prinaša številne podatke o hrani, denarju, merah, o materialni in duhovni kulturi, ter mnoge druge malenkosti, ki pomagajo pri osvetlitvi vsakdanjih razmer v zgodnjem 16. stoletju. Z zgodovinarskega stališča pa je dobrodošlo tudi dejstvo, da je Mordaxova knjiga nastajala v letih 1514 - 1515, torej prav v letih, ko se je nezadovoljstvo med slovenskimi kmeti bližalo vrelišču in je kulminiralo v velikem slovenskem kmečkem uporu.

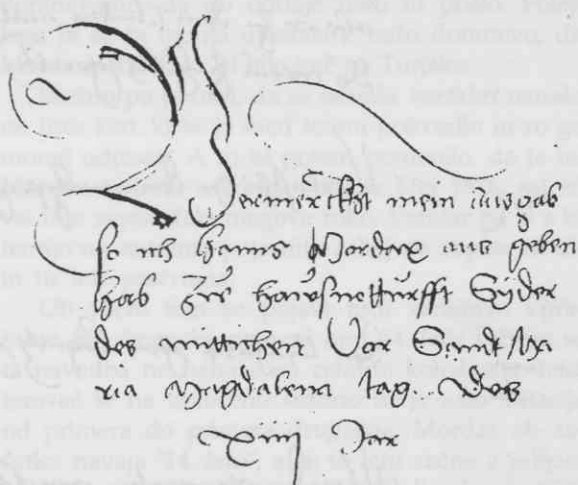
Izvirnik hranijo v Arhivu Republike Slovenije v zbirki urbarjev pod signaturo 46u. V arhiv je prišel verjetno z ostalimi turjaškimi urbarji po letu 1945.

Besedilo je nemško in pisano v gotski kurzivi. Nekajkrat je Mordax uporabil tudi slovenske besede, kar pomeni, da mu slovenščina ni bila neznana (npr. *menichen* ali *posselvolkh*). To je tudi razumljivo, saj je dokazano, da so plemiči v slovenskih deželah obvladali slovenščino. To je bil jezik ljudi, s katerimi je plemič odraščal, in ki mu je olajšal, če že ne omogočil tesne stike z okoljem, v katerem je živel.² Podobno je bilo tudi z Mordaxom, ki je imel vsakodnevne stike s kranjskimi kmeti in trgovci.

Številke so skoraj izključno rimske, arabske se pojavijo le šestkrat - petkrat v obliki letnice in enkrat kot denarni znesek. Večino besedila je napisal Mordax (R1), pojavljajo pa se tudi zapisi dveh drugih rok (R2 in R3).

Prva stran, ki ji lahko pogojno rečemo tudi naslovnica, prinaša podatke o vsebini knjige (*mein ausgab...zw hawsnotturfft*), njenem avtorju (*ich Hanns Mordax*) in datumu nastanka (*syder des*

mittichen vor sandt Maria Magdalena tag des XIII iar).

Naslovnica Mordaxove računске knjige

Sledi prazna pagina, nato pa petindvajset pagin o najrazličnejših izdatkih. Na dnu vsake leve page je napis *Suma facit* ter seštevek izdatkov za vsak folij posebej. Iz oblike črk in števil, ki se pojavljajo v seštevkih, je moč opaziti, da teh seštevkov ni delal Mordax, temveč neka druga roka - R2. Izmed petnajstih obračunov je takšnih dvanajst, en obračun je napravil sam Mordax, zadnja dva pa sta od tretje roke - R3.

Ob vsem tem se postavlja vprašanje, kdo sta bila pisarja, ki ju označujemo z R2 in R3. Vsekakor sta to morali biti šolani osebi, čeprav ni nujno, da iz vrst plemstva. R2 je bil po vsej verjetnosti pisar turjaškega mladega gospodiča, ki se je takrat mudil v Ljubljani. Mordax namreč večkrat omenja, da je odšel k svojemu gospodiču v Ljubljano zaradi obračuna. Skoraj gotovo pa se z obračunavanjem ni ukvarjal gospodič sam, ampak je imel za to posebnega uradnika. Res pa je, da je te obračune kar trikrat popravljaj nekdo tretji. Enkrat je preračunal renske goldinarje v solde in celotno vsoto izrazil v slovenskem denarnem sistemu, enkrat je popravil seštevek, pri katerem se je pisar

* Ta članek je povzetek moje diplomske naloge z naslovom *Računska knjiga Hansa Mordaxa: popis izdatkov na gospodstvu Turjak v letih 1514 - 1515*.

¹ B. Otorepec, *Iz zgodovine turjaškega gradu*, *Kronika 21*, 1973, str. 147 - 152. (Otorepec, *Iz zgodovine...*)

² M. Žvanut, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994, str. 32 - 35. (Žvanut, *Od viteza...*)

- 12f Was auf di dinnur so In das kisten für zierung
gegangen und verkauft ist worden In d mittlung
für Kitzlyberg, Lokwitz und für Paul Kumprecht
- 13f Simon Loß gestiftet In d mittlung d. j. 1511
Selbender für zierung ————— 9 ff
- 14f Hans von Wittenberg gestiftet auf In d mittlung
d. j. 1511 für zierung ————— xxx ff
als er für den d. k. mal. v. d. mittlung
d. j. 1511 gestiftet ist für zierung d. j. 1511
- 15f Nicolaus von d. mittlung gestiftet d. j. 1511 ff
- 16f In Konstant von Lokwitz gestiftet d. j. 1511 ff
- 17f Was den pangeraten von Paul Kumprecht In
das kisten gestiftet d. j. 1511 ————— xx ff
- 18f In Nicolaus von zierung gestiftet d. j. 1511
für Kitzlyberg, Lokwitz und für Paul Kumprecht xxx ff

Primer pagine, ki jo je popisal pisar R3

R2 zmotil, enkrat pa je prečrtal celoten zapis, ki govori o vsoti, namenjeni stiškem samostanu, in nato to vsoto odštel od končnega seštevka. Omenjena dejstva kažejo na to, da pisar R3 ni bil le boljši računar kot pisar R2, ampak da je bil morda tudi višje na službeni lestvici. Morda celo turjaški gospodič sam?

Vendar se zdi po drugi strani vprašljiva tudi ta domneva. Ista roka (R3) se namreč pojavi še večkrat in sicer pri zapisovanju podobnih izdatkov kot pri Mordaxu: potni stroški, nakup soli... Skoraj nemogoče si je zamisliti, da bi vodenje stroškov po Mordaxu prevzel kar njegov gospodič sam. Pri iskanju identitet neznanih pisarjev nam tudi Mor-

dax ni v nikakršno pomoč, saj nam v besedilu ne postreže z nobenim podatkom ali imenom, ki bi dal slutiti, kdo je bil tisti, ki je sešteval njegove stroške.

Lahko pa si na tem mestu dovolim domnevo, da je bil pisar R3 Mordaxov naslednik na mestu grajskega oskrbnika. Zapisi pisarja R3 sledijo Mordaxovim in vsi nosijo letnico 1515 (čeprav je res, da pisar R3 ne ponuja natančnejših datumov), pa tudi oblika črk daje slutiti, da je bil pisar R3 mlajši človek kot Mordax, saj je njegova pisava bolj noveška kot Mordaxova. Razlika je opazna tudi pri številkah. Mordax je uporabljal izključno le rimske številke, R3 pa že tudi arabske.

Ob vsem tem se postavlja vprašanje, kaj se je zgodilo z Mordaxom poleti 1515, ko ga je očitno nadomestil nekdo drug. Morda ga je njegov gospodič premestil na kakšno drugo gospostvo ali pa se je sam umaknil s Turjaka. Med Mordaxovimi vpisi se namreč pojavijo že pred letom 1515 posamezni vstavki od pisarja R3, kar bi lahko razložili na ta način, da je Mordax pisarja R3 uvajal v upravljanje turjaškega gospostva in da se je torej že vsaj leto dni vedelo, da bo Mordaxovo mesto kmalu prosto.

Ob analizi obračunavanja stroškov pa je potrebno omeniti še neko zanimivost. Mordax je moral biti precej površen računar. Kar štirje izmed njegovih izračunov so napačni. Največ preglavic mu je delalo množenje, opaziti pa je tudi nekaj napak, ki jih imamo lahko za "lapsus calami". Če ne drugega, mu lahko očitamo nenatančnost, kar je za nekoga, ki se ukvarja z gospodarstvom, nedopustno.

Po drugi strani pa je tudi res, da se nihče od obračunovalcev R2 ali R3 ni potrudil in preveril Mordaxovih izračunov, ampak sta oba v končnem obračunu upoštevala tudi napačne Mordaxove zmnožke. Sicer pa so končni obračuni zelo zanesljivi, saj se je ob ponovnem obračunavanju pokazalo, da jih je od petnajstih enajst izračunanih do denariča natančno (tudi edini Mordaxov), le eden odstopa za kar precejšnjo vrednost 32 soldov in pol, medtem ko je pri treh moč zaslediti le manjša odstopanja. Med slednjimi se pri dveh nepravilnosti (pol denariča) pojavijo zaradi težav pri preračunavanju krajcarjev v solde, pri enem obračunu (pg. 11 in pg. 12) pa gre za že omenjeni odšteti znesek za stiški samostan.

Če se povrnemo k strukturi same knjige, lahko opazimo, da je 27. pagina zadnja pagina izdatkov, ki jih je zabeležil Mordax. Takoj ji namreč sledi pagina, ki jo je popisal pisar R3. Na žalost ta zapisovalec razen letnice 1515 na vrhu pagine ni zapisal natančnih datumov. Vendar bi lahko iz krajev, oseb in potnih stroškov, ki se omenjajo v zapisih, sklepali, da so nastali v prvi polovici novembra 1515. Leto poprej, med 5. in 13. novembrom 1514, je namreč Mordax poslal iste ljudi v iste kraje za skoraj enake potne stroške, da so izbrali vino in ga prepeljali na Turjak. Ta pagina ne prinaša seštevka vseh izdatkov (ta znaša tri funte denaričev in 55 soldov). Razlog je verjetno v tem, da je nameraval zapisovalec te izdatke sešteti z drugimi, ki bi sledili na naslednjih paginah. Naslednje štiri strani so namreč prazne, verjetno predvidene za kasnejše stroške.

Podatki o žitu, ki jih prinašajo pagine 33 - 43, so zabeleženi na posebnem sešitku in so tako tudi fizično ločeni od preostalih (denarnih) izdatkov. Tako se zdi, da je celotna knjiga razdeljena na dva

dela: prvi prinaša denarne izdatke za hrano, obleko, orodje, popravila in podobno; drugi del pa je bolj podoben pravemu urbarju. Vendar je tudi ta del razdeljen na tri vsebinske sklope.

Najprej je zabeležena količina žita in strošnic (oziroma natančneje pšenice, ječmena, ovs, graha, boba in prosa), ki je bilo *verfahrt*. Kakšno je bilo to žito, je težko reči. Morda je bilo namenjeno kakšni ustanovi (verjetno cerkveni) kot letni prispevek in je bilo kasneje odpeljano s turjaškega gradu. To bi se skladalo z dejstvom, da so navedene količine za 14., 15. in 16. leto, saj bi tako lahko pojav letnice 1516 (16. leto) upravičili s tem, da je bila navedena količina žita že vnaprej predvidena za oddajo. Ker sta oba zapisa za 15. in 16. leto prečrtana, lahko domnevamo, da do oddaje nato ni prišlo. Poleg tega bi se ta teorija ujemala z našo domnevo, da Mordaxa leta 1516 ni bilo več na Turjaku.

Možno pa je tudi, da se beseda *verfahrt* nanaša na tisto žito, ki se je med letom pokvarilo in so ga morali odpisati. A to bi potem pomenilo, da je bil Mordax turjaški oskrbnik tudi še leta 1516, saj so vsi trije zapisi delo njegove roke. Vendar pa si s to teorijo ne moremo pojasniti, zakaj sta zapisa za 15. in 16. leto prečrtana.

Ob vsem tem se pojavi tudi zanimivo vprašanje, kaj dejansko pomeni npr. 14. leto. Očitno se ta navedba ne nanaša na celotno koledarsko leto, temveč le na določeno sezono in je zato datacija od primera do primera drugačna. Mordax ob začetku navaja "14. leto", a se to leto začne z julijem 1514 in se konča z julijem 1515. Tudi urbar iz 1509 je označen kot urbar za deveto leto, a je v njem zajeto le obdobje med sv. Jurijem (24. april) in sv. Mihaelom (29. september) tega leta.

V Mordaxovi knjigi nato sledijo štiri strani podatkov o tem, koliko raznovrstnega žita je turjaško gospostvo porabilo oziroma odpeljalo v mlin v dvanajstih mesecih - od julija 1514 do julija 1515. Končni obračun je nameraval na 39. pagini narediti pisar R3, vendar tega iz neznanega razloga ni storil. Skoraj celotna 39. pagina in tudi naslednja, štirideseta, sta prazni. Na paginah 41 - 43 so podatki o količini ovs, ki so ga na Turjaku porabili prav tako v dvanajstih mesecih, začeni z julijem 1514.

Na povsem zadnjo pagino je pisar R3 zabeležil dva stroška, podobna Mordaxovim. Tudi tokrat nam zapisovalec ne postreže z natančnimi datumi, razen z letnico 1515. Vendar pa je tokrat (za razliko od pagine 28) naredil obračun - in to kar dva, za vsak izdatek posebej. Prvi obračun je povsem pravilen, drugi pa od pravilne vsote kar precej odstopa. V zapisu namreč pravi, da je za dvajset tovorov soli po šestnajst soldov plačal dva funta denaričev in 55 soldov in pol. Pravilna vsota bi seveda morala biti dva funta denaričev in 88 sol-

dov. Razlika tako znaša 32 soldov in pol in predstavlja edino večje odstopanje od pravih izračunov v celotni knjigi. Razlog za tako veliko napako je bodisi površnost ali pa je imel težave z množenjem ne le Mordax, ampak tudi njegov naslednik.

Kot je bilo omenjeno že zgoraj, so naslednji štirje foliji odrezani od pole, tako da se zapisi tu končajo. Najverjetnejša razlaga za to je, da so odrezane folije razrezali na manjše listke, na katere si je Mordax sproti, ob sami poravnavi računa na terenu, zapisal višino stroška in jo kasneje prepisal v knjigo. Neposrednih dokazov, ki bi potrjevali to teorijo, na žalost ni, je pa na takšen način poslovanja moč sklepati na podlagi starejših turjaških urbarjev iz let 1509 in 1510, v katerih so se takšni "pomožni" listki ohranili. Tej teoriji v prid govori tudi dejstvo, da je na začetku desete pagine prazen prostor za še približno dva vpisa. Če bi Mordax stroške beležil sproti, ne bi pustil praznega prostora. Edina možna razlaga zato je, da si je oba izdatka zapisal na listek, tega pa je izgubil in ker je mislil, da bo listek našel in izdatka pripisal kasneje, je na začetku pagine prihranil prazen prostor.

Pa tudi sicer si je težko zamišljati, da bi Mordax knjigo nosil s seboj in si vanjo sproti zapisoval izdatke. Knjiga bi morala biti tako veliko bolj poškodovana oziroma obrabljena, pa tudi pisava bi morala biti neenakomerna in manj čitljiva. Vendar je ravno nasprotno: že hitri pogled na pisavo nam razkrije, da si zapisi sledijo enakomerno drug za drugim, črke so čitljive, barva črnila pa se od zapisa do zapisa ne razlikuje. Vse to potrjuje predpostavko, da so bili izdatki v knjigo prepisani kasneje in da je bilo naenkrat vnešenih več zapisov. Večkrat je moč opaziti, da je Mordax ob koncu levih pagin pustil več praznega prostora, kot bi bilo potrebno, zato lahko sklepamo, da je predvidel, da bo na prazen prostor prišel skupni seštevek, ki ga bo kasneje naredil nekdo drug.

Posebno pozornost si zasluži tudi razpored nakupov po dnevih. Iz datumov, ki se pojavijo v besedilu, bi na prvi pogled sklepali, da je Mordax nakupe največkrat opravljal ob petkih. Izmed 75 različnih datumov jih namreč kar 32 pade na petek. Vendar ob natančnejšem pregledu izstopi zanimiv podatek: od 32 nakupov, ki jih je dokazano (z navedbo datuma) opravil na petek, je devetindvajsetkrat kupil ribe. Če pri tem upoštevamo dejstvo, da je bil petek postni dan in da so bile od mesa dovoljene le ribe, lahko iz povedanega zaključimo, da je Mordax ribe porabil še isti dan, ko jih je kupil. In še do enega zaključka nas pripelje analiza petkovih izdatkov: razen rib Mordax ob petkih ni nakupoval v pravem pomenu besede. Od preostalih treh petkovih izdatkov je bil eden

plačilo krojaču, enkrat je kupil sedem mladih psov, enkrat pa je z denarjem pokril potne stroške.

Tudi ob sobotah in nedeljah so "pravi" nakupi prej izjema kot pravilo. Ob teh dveh dnevih je imel stroške predvsem zaradi potovanj, na katera se je odpravljaj bodisi sam bodisi kateri od njegovih pomočnikov. Ob sobotah je nekajkrat kupil tudi ribe in rake (predvsem ob velikih cerkvenih praznikih), med nedeljskimi stroški pa zasledimo še nakup ptičev in pasov (*gurtel*), dvakrat pa je plačal tudi obrtnike. Potrošne dobrine (hrana, obleka, orodje) je torej Mordax nabavljal predvsem med tednom. Med dnevi se ponedeljek in torek pojavita petkrat, sreda in četrtek pa devetkrat.

Seveda je potrebno še enkrat poudariti, da so v tem statističnem pregledu upoštevani le tisti dnevi, ki so določeni z natančnim datumom. Veliko zapisov je namreč brez datuma. Nekateri so opremljeni le s približnim časom (*auch die selbig zeyt*), večina pa ne. Možni sta dve razlagi. Po prvi bi lahko domnevali, da je imel Mordax na isti dan več stroškov in da je zato datiral samo prvi zapis, ostalih zapisov, ki sledijo prvemu do naslednjega zapisanega datuma, pa ni datiral, ker je sam pri sebi vedel, da so se zgodili na isti dan. Vendar ta teorija (če sploh) velja le za manjše število zapisov. Njeno verjetnost spodbijata dve dejstvi. Prvič: med dvema datiranimi zapisoma je več nedatiranih (včasih tudi sedem ali osem). Zdi se nelogično, da bi Mordax na en in isti dan opravil osem povsem različnih poslov, nato pa cela dva tedna ne bi imel niti enega stroška. In drugič: nekajkrat je več različnih nakupov datiral z enim in istim datumom, čeprav zapisi sledijo drug drugemu in mu torej ne bi bilo potrebno datirati vseh, ampak le prvega.

Verjetnejša se zatorej zdi druga teorija, da je Mordax na datume preprosto pozabil. Ob samem nakupu si je zapisal le vsoto in artikel, datuma pa ne, in takšen nedatiran zapis je potem z listka romal pri prepisovanju tudi v knjigo. Kdaj je Mordax listke prepisoval v knjigo, ni mogoče natančno določiti, saj sta pisava in črnilo zelo enakomerna skozi vso knjigo in zato z njuno pomočjo ne moremo določiti začetka posameznih vpisovanj.

Vsekakor pa med zabeležko na listek in prepisom v knjigo ni moglo preteči veliko časa. Pogled na zapisane datume nam razkrije, da si sledijo v pravilnem kronološkem zaporedju (razen manjših nepravilnosti v začetku junija in v sredini julija 1515, o čemer bo v nadaljevanju še govora). Verjetno se Mordax ob prepisovanju ni mogel spomniti natančnega datuma; vedel je le za približen čas izdatka in je tako lahko nedatiran zapis pravilno umestil med dva datirana. Na ta način bi lahko razložili tudi nekaj nenavadno velikih časovnih presledkov, kot na primer med 15. septembrom in 13. oktobrom, 29. decembrom in 19. janu-

arjem ter 19. januarjem in 9. februarjem (v drugem presledku je kar trinajst nedatiranih zapisov).

Še enkrat pa je zanimivo omeniti, da je svoje zapise datiral le Mordax, medtem ko pri pisarju R3 razen letnice 1515 ne zasledimo natančnih datumov.

Organizacija in delovanje gospodstva Turjak

Zemljiško gospodstvo Turjak je, kot je znano, v odsotnosti gospoda leta 1514 in 1515 vodil oskrbnik Hans Mordax. Kot je razvidno iz strukture stroškov, ki jih je beležil, je opravljajal nakupe najraznovrstnejšega blaga, ki je bilo potrebno za nemoteno življenje gradu. Tako lahko zasledimo zapise o nakupu hrane, obleke, kuhinjske posode, kmečkega orodja, pa tudi papirja, voska in črnila. Poleg tega je Mordax plačeval tudi dolgove svojih gospodarjev, poravnaval stroške za potovanja svojih pomočnikov, najemal je obrtnike ter plačeval kmetom za opravljena dela.

Vseh številnih opravkov seveda ni mogel postoriti sam. V zapisih najdemo imena sedmih mož, ki so opravljali nekatere funkcije biričev in valptov, a jim recimo raje kar pomočniki: Ivan Krabat, Hans Wolf, Hans Mittler, Nikolaj, Lenart, kuhar Simon in Pankrac. Ti pomočniki so v oddaljenih delih gospodstva (Klevez, Nadlišek) pobirali desetino, nadzirali mlačev in obrezovanje vinogradov ter po Mordaxovem naročilu odhajali v Ljubljano po nakupih in drugih opravkih. Nekateri izmed njih so zastopali zemljiškega gospoda na sojenjih. Hans Mittler je 9. septembra 1514 sodeloval na metliški veči, 3. novembra pa je Mordax poslal Nikolaja v Višnjo Goro na sojenje nekemu Mihelu Strassynu. Verjetno jih je vsaj nekaj stalno živelo na gradu, saj so bili očitno Mordaxu stalno na razpolago, poleg tega pa se v zapisih pojavlja le njihovo ime brez navedbe domačega kraja.

Na Mordaxovi plačilni listi je bilo še več ljudi. Novembra 1514 je plačal hlače hlapcu Venclju, Luki Prašniku, svinjskemu pastirju Matevžu in ovčarju Gregorju. Ob istem času je drugim poslom, hlapcem in pastirjem dal narediti dvanajst sukenj, deset hodnih in platnenih srajc. Okoli božiča zasledimo zapis, da je plačal 130 soldov *ofra* (*opffer gelt*) sedmim pomočnikom, dvema hlapcema, oskrbniku in oskrbnici, kuharici, dvema deklama, kravjemu pastirju in ovčarju, sirarki, dvema fantoma v hlevu ter svinjskemu pastirju in pastirju, ki je skrbel za teleta. Po grobi oceni naj bi bilo tako na gradu poleg Mordaxa zaposlenih še okoli dvajset ljudi. Koliko jih je stalno živelo na gradu, je težko reči. Stroški za hrano nam povedo le to, da je v grajskem gospodinjstvu živelo več ljudi, čeprav je po drugi strani zanimiv podatek, da je Mordax ob petkih skoraj vedno kupil le eno ribo.

Le redko omenja nakup dveh ali treh rib. To morda pomeni, da si je Mordax kot plemič ob petkih lahko privoščil ribo kot postni obrok, posli kot podložniki pa so se morali postiti bolj dobesedno.

Zanimivo je, da je Mordax okoliškim kmetom plačeval za opravljanje del, ki bi po svoji naravi pravzaprav sodila med tlako. Tako so kmetje dobili denar za mlatenje, ženske pa za mikanje in prede-nje lanu. Kot dajatev brez denarne odškodnine Mordax navaja le žito in stročnice. Žafran in poper, ki sta včasih sodila v malo pravdo, je Mordax kupil. Prav tako je od želimeljskega uradnika kupil jagnje in kozlička, od okoliških kmetov pa mlade kokoši. Edina dajatev od živine, ki jo Mordax omenja, je bil jurjevski prašiček, ki sta ga šla konec aprila v Nadlišek iskat Nikolaj in oskrbnik (*mayr*). Ta zapis sicer ni datiran, a ker nosi naslednji zapis datum 29. april 1515, lahko mirno zaključim, da je bil prašiček jurjevski in ne martinovski. Ta in še nekateri podobni zapisi dokazujejo, da so tudi nedatirani zapisi vstavljeni v pravilnem kronološkem zaporedju. Pobiranje desetine se je odvijalo konec poletja, obrezovanje vinograda v začetku februarja in podobno.

Omenil sem že denar, ki ga je Mordax izplačal poslom okoli božiča. V sredini marca je zabeležil, da je poslom dal tudi dvanajst soldov *peycht gelt*. Za kakšen denar je šlo, ni bilo mogoče ugotoviti. Morda se *peycht* nanaša na "der Beutel", kar pomeni mošnjo. Morda je šlo za neke vrste žepnino? Pri izplačilih lahko omenim še zanimivost, da je Mordax kmetom za mlatenje plačal šele februarja, okoli pusta, čeprav se je mlačev po pravih verjetno odvijala konec poletja ali v začetku jeseni. Dan mlatenja je veljal tri solde.

Enooki Hans in njegovi sodobniki

Rodbina najstarejših Turjačanov, ki se v virih prvič omenja leta 1162,³ je sredi 13. stoletja izumrla. Njeni nesvobodni ministeriali pa so prevzeli ime Auersperg in kot taki postali ena najpomembnejših in najuglednejših plemiških družin na Kranjskem. K temu je pripomogla tudi njihova številnost. Pankrac Turjaški je do svoje smrti 1496 s svojo ženo Ano Frankopansko zaplodil najmanj štirinajst otrok. Tudi sin Trojan ni veliko zaostajal za svojim očetom. Po navedbah Schönlebna je bil Trojan oče najmanj devetim otrokom.⁴

Prav Trojan in njegov brat Darij sta ključni osebi Mordaxove računske knjige. Mordax namreč neprestano omenja svojega "mladega gospodiča"

³ B. Otorepec, *Iz zgodovine...*, str. 147.

⁴ J. L. Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg, Labaci 1681*, str. 10. (Schönleben, *Genealogia...*)

(*jungkherr*), vendar nam njegovega imena ne izda. Dvakrat sicer navede Darijevo ime, vendar zraven pristavi, da je pokojni (*seliger*). Zdi se, da je Mordaxov gospodič, h kateremu je večkrat jezdil v Ljubljano, Trojan. Poglejmo, zakaj.

Trojan in Darij sta imela po Schönlebnovi Genealogiji še štiri brate - Herkula, Godfrida, Oktavijana in Casparja. O Herkulu in Oktavijanu Schönleben pravi, da sta umrla *in infantia*.⁵ Za Herkula se je ohranilo celo datum - 8. avgust 1488 - in sicer v kodeksu iz turjaške knjižnice, kamor je oče Pankrac zapisoval rojstva in smrti svojih otrok.⁶ Poleg datuma je tudi zapisano, da so Herkula pokopali v kapeli sv. Servacija v Škocjanu pri Turjaku, kjer je že ležal njegov brat Godfrid. O Casparju ni bilo mogoče zaslediti nobenega podatka. Tako ostaneta le Darij in Trojan.

Čeprav njuni rojstni letnici nista ohranjeni, pa se zdi, da je bil Darij starejši od Trojana. V deželnozborskih spisih kranjskih stanov se namreč do leta 1510 omenja le Darij (in sicer 10. aprila 1510⁷ in 24. aprila 1510⁸), potem pa ni pet let več zaslediti nobenega od Turjaških. Trojanovo ime se nato pojavi 18. maja 1515.⁹ Tudi oba turjaška urbarja, ki sta po svojem nastanku še najbližje letu nastanka Mordaxove računske knjige (iz let 1509 in 1510), potrjujeta to domnevo. Prvi, starejši, prinaša naslednji tekst: *Vermerckht das urbar register gen Aursperg gehorund im den newndten jar, so vach ich an Darius von Aursperg...* (fol. 2) Mlajši urbar iz 1510 pa pravi, da je Darij že pokojni: *Vermerckht den auszug...gen Aursperg des jungkher Darius saligen...* (fol. 18) Ta podatek bi se torej ujemal z dejstvom, da se v deželnozborskih spisih Darijevo ime zadnjič pojavi prav leta 1510.

Samo Darijevo življenje je zavito v meglo. Schönleben pravi le, da je imel posest v Metliki in da o njegovi ženi ni znano nič.¹⁰

Drugače pa je s Trojanom. Letnica njegovega rojstva ni povsem zanesljiva. Vsekakor se je moral roditi pred letom 1496, ko je umrl njegov oče. Kot je bilo omenjeno že zgoraj, se Trojan v deželnozborskih spisih pojavi leta 1515, torej je moral do takrat že doseči svojo polnoletnost. Če upoštevam navedbo dr. Maje Žvanut, da so fantje v sredini 16. stoletja postali polnoletni z dvajsetim letom,¹¹ bi morala biti Trojanova rojstna letnica okoli 1495.¹² To bi bilo tudi v skladu s podatkom, da se

je Trojan poročil leta 1520, ko mu je bilo približno 25 let, še posebej, če pri tem upoštevamo izsledke nekaterih raziskav, da so bili ženini v avstrijskem prostoru v tistem času stari povprečno 27 let.¹³

Trojan Turjaški je bil torej v času, ko je njegovo gospostvo upravljal Hans Mordax, star okoli dvajset let. Vendar takrat ni živel na Turjaku, temveč že od potresa leta v letu 1511 na Dunaju, od koder se je večkrat vračal v Ljubljano.¹⁴ Po smrti cesarja Maksimilijana 1519 je bil skupaj z Jurijem Schnitzenpamerjem kot predstavnik kranjskega plemstva izbran v poslanstvo, ki se je šlo v Španijo poklonit bodočemu cesarju Karlu.¹⁵

24. avgusta 1520 se je Trojan poročil z Ano Egk,¹⁶ ki mu je rodila najmanj devet otrok.¹⁷ Najslavnejši izmed njegovih sinov je gotovo Herbart, ki se je proslavil v bitki s Turki pri Budačkem (1575), kjer je tudi padel.

Sicer pa je Trojan večino svojih let preživel na Dunaju. Leta 1531 je dobil naziv svobodni baron,¹⁸ štiri leta kasneje pa je postal namestnik spodnje-avstrijskih dežel. Umril je razmeroma mlad - leta 1541¹⁹ oziroma po Schönlebnu 1540.²⁰ V oporoki je za skrbnike svojih otrok med drugimi določil tudi graščaka z Otočca Viljema Villandersa. Ta je bil med letoma 1533 in 1537 oskrbnik na Turjaku.²¹ Vendar je bil že njegov oče Žiga v službi Turjaških in se skupaj s sinom omenja med letoma 1518 in 1520.²² Bi bilo morda na tem mestu moč sklepati, da je bil neznani pisar R3 prav Viljem Villanders? Možno je, kajti njegov nagrobnik na Otočcu navaja, da je umrl na veliki petek 1547 (8. april), v starosti 54 let.²³ To pomeni, da se je rodil

o Herbartu Turjaškem. I. Steklasa, Herbart Turjaški, v: *Letopis Slovenske matice* (1889), str. 91. (Steklasa, Herbart...)

¹³ Žvanut, *Od viteza...*, str. 134.

¹⁴ J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910 - 1916 [Reprint Celje 1992], str. 768. (Gruden: *Zgodovina...*)

¹⁵ J. Zahn (ur.), *Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein*, v: *Archiv für österreichische Geschichte*, zv. 39, Wien 1868, str. 319. (Zahn, *Familienbuch...*)

¹⁶ M. Žvanut, Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja, *Zgodovinski časopis* (ZČ) 43 (1989), str. 485. (Žvanut, *Korespondenca...*)

¹⁷ Ta podatek zasledimo pri Schönlebnu, medtem ko Steklasa navaja le sedem otrok. Prav tako si nasprotujejo podatki o prvorojenem otroku. Steklasa pravi, da je bil Herbart (r. 1528) najstarejši Trojanov otrok, medtem ko Schönleben pred Herbartom postavlja vsaj enega otroka - Poliksena (r. 1524).

¹⁸ Schönleben, *Genealogia...*, str. 10.

¹⁹ Žvanut, *Korespondenca...*, str. 486.

²⁰ Schönleben, *Genealogia...*, str. 10.

²¹ S. Vilfan, *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja*, v: *SAZU, Viri za zgodovino Slovencev*, zv. 8, Ljubljana 1986, str. 119. (Vilfan, *Ljubljanski...*)

²² F. Kraus, *Urkunden des Collegiatcapitels in Rudolfswerth*, v: *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain* 20 (1865), str. 76.

²³ J. Jarc, *Franc Ant. pl. Breckerfeld*. O Novem mestu ob koncu XVIII. stoletja, *Kronika* 5 (1938), str. 149.

⁵ Prav tam, str. 9.

⁶ F. Komatar, Ein Bruchteil der Familienchronik der Auerperger, *Mitteilungen des Musealvereins für Krain* (MMK) 13 (1900), str. 25. (Komatar, Bruchteil...)

⁷ M. Verbič, *Deželnozborski spisi kranjskih stanov*, Ljubljana 1980, str. 30. (Verbič, *Spisi...*)

⁸ Prav tam, str. 37.

⁹ Prav tam, str. 146.

¹⁰ Schönleben, *Genealogia...*, str. 9.

¹¹ Žvanut, *Od viteza...*, str. 134.

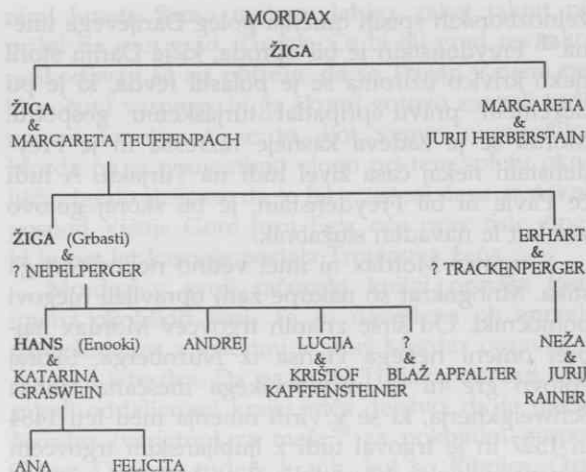
¹² Ta podatek prinaša tudi Ivan Steklasa v svojem članku

leta 1493. Kot 22-letni plemič bi tako ustrezal naši predpostavki o pomočniku Hansa Mordaxa. Poleg tega bi bilo morda umestno pričakovati, da bo vodenje nekega zemljiškega gospodarstva, kot je to storil Villanders 1533, prevzel nekdo, ki ima s tem že izkušnje. Vsekakor pa je potrebno priznati, da za naše domneve ni nikakršnega dokaza in da je kakršnakoli povezava Viljema Villandersa in pisarja R3 zgolj drzna domneva.

Posebej pa je zanimiv še nek podatek, ki v moje raziskovanje vnaša kar nekaj nejasnosti. Mordax ne omenja le svojega gospodiča, ampak tudi svojega "milostljivega gospoda". K temu gospodu v Ljubljano je na primer gospodič 22. aprila 1515 poslal Pavla (*[zw] meinem gnadigen heren Mawrochen*) in nato naslednji teden še trikrat. Kdo je bil ta gospod in ali se je res imenoval "Mawroch", ni jasno. Steklasa omenja, da je bil glava turjaške družine še 1511 Volkart (Trojanov stric), nato pa od 1515 Trojan.²⁴ Morda bi lahko iz tega zaključil, da je bil milostni gospod Volkart, mladi gospod pa Trojan, vendar je ta teorija zaradi omembe osebnega imena (*Mawroch*) pod velikim vprašanjem.

Ob analizi oseb, ki se pojavljajo v računski knjigi, seveda ne moremo mimo glavnega protagonista in avtorja našega vira - Hansa Mordaxa. Nekaj skopih podatkov o njem prinaša Žiga Herberstein v svoji *Družinski knjigi*,²⁵ kajti Herbersteini in Mordaxi so bili v sorodu. Stric Žige Herbersteina se je poročil z Margareto Mordax. Margaretin brat Žiga Mordax je imel z ženo Margareto Teuffenpach dva sinova - Žigo, ki je bil grbast (*Sigmund der puckhlat*) in Erharta. A grba ni bila ovira za zakon, saj se je grbasti Žiga priženil v družino Nepelperger in imel štiri otroke. Najstarejši izmed njih je bil Hans, ki pa je imel prav tako telesno hibo - imel je le eno oko (*Hans der ain- auget*). Letnic pri Herbersteinu na žalost ne zasledimo, a sodeč po sorodniških razmerjih in nekaterih drugih datumih lahko enoakega Hansa mirno poistovetimo s turjaškim oskrbnikom Hansom Mordaxom. O njegovi življenjski poti je znano le to, da je za ženo vzel Katarino Graswein ter da je imel dve hčerki, Ano in Felicito.

Hans torej z dvema hčerkama ni mogel nadaljevati družinskega imena. Pa tudi sicer ta veja Mordaxov na tem področju ni imela sreče. Hansov brat Andrej je umrl neporočen in brez otrok, njuni sestri pa sta s poroko izgubili dekliški priimek. Tudi Hansov stric Erhart je zapustil le eno hčer, Nežo, ki je postala žena Jurija Rainerja. Tako je ta veja Mordaxov izumrla.

Rodovnik družine Mordax

V viru, o katerem govorim, se med kranjskimi plemiškimi družinami omenjata tudi družini Ravbar s Kravjeka (Vinjeka) pri Muljavi ter Schnizenpamer (Schnizenbaum(er)) z izžanskega gradu.

Med plemiče lahko skoraj zagotovo štejemo tudi Matka s Čušperka. Mordax namreč pravi, da je 24. februarja 1515 pojezdil k svojemu gospodiču zaradi Matka (*von wegen des Matkho von Zoblspergkh*). Zanimivo je, da viri Matka omenjajo že šestnajst let prej in to ne v najlepši luči. 12. oktobra 1499 se je stiški opat Martin pritožil deželnemu glavarju, da je Matko, oskrbnik na Čušperku, povzročil škodo dvema njegovima podložnika s tem, da je brez odškodnine odvezl enemu dva tovara vina, drugemu pa dva vola, ker sta zašla na pustote čušperškega gradu. Hkrati prosi opat deželnega glavarja za pomoč proti Matku.²⁶ Matko se omenja kot uslužbenec gospoda Volkarta Auersperga, saj je bil Čušperk kot cesarska zastavna gosposčina v posesti Turjaških.²⁷ Drugih podatkov o njem nisem zasledil. Očitno pa je bil čušperški oskrbnik tudi še leta 1515. Morda je znova povzročil kakšno nečednost, o kateri je moral Mordax poročati svojemu gospodiču.

Nekoliko skrivnostna oseba je bil tudi neki Pavle. Zapisi, v katerih se pojavlja njegovo ime, kažejo na to, da je imel na Turjaku poseben položaj. Mordax ga je h gospodiču v Ljubljano pošiljal relativno redko: za veliko noč in nato še štirikrat zadnji teden v aprilu. Poleg tega je moral zanj po naročilu gospodiča plačati še krojača, ki mu je naredil hlače in suktnjo. Slednja je bila še enkrat dražja od suknj za hlapce. Pavlovega priimka od Mordaxa sicer ne izvemo, a morda je šlo za Pavla Freydenstaina, ki se leta 1510 v de-

²⁴ Steklasa, Herbart..., str. 91.

²⁵ Zahn, *Familienbuch...*, str. 341 - 342.

²⁶ F. Komatar, *Das Schlossarchiv in Auersperg, Carniola n.v. 1* (1910), str. 242.

²⁷ Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem*, Ljubljana 1974, str. 52 (Grafenauer, *Boj...*).

želnozborskih spisih omenja poleg Darijevega imena.²⁸ Freydenstain je bil oproda, ki je Dariju storil neko krivico oziroma se je polastil fevda, ki je po deželnem pravu pripadal turjaškemu gospodu. Morda se je zadeva kasneje razrešila in je Freydenstain nekaj časa živel tudi na Turjaku. A tudi če Pavle ni bil Freydenstain, je bil skoraj gotovo več kot le navaden služabnik.

S trgovci Mordax ni imel vedno neposrednega stika. Mnogokrat so nakupe zanj opravljali njegovi pomočniki. Od širše znanih trgovcev Mordax najprej omeni nekega Hansa iz Nürnberga. Skoraj gotovo gre tu za nürnberškega meščana Hansa Schweigkherja, ki se v virih omenja med leti 1484 in 1527 in je trgoval tudi z ljubljanskim trgovcem iz prve polovice 16. stoletja Žigo Mospacherjem.²⁹ Očitno je tudi, da je s Schweigkherjem posloval sam Trojan, saj Mordax pravi, da je moral v Ljubljani po ukazu gospodiča trgovcu izplačati petnajst soldov in pol.

Od pravih trgovcev je omenjen še neki Jud, od katerega je Mordax kupil tri lote žafrana. Zapis o tem nakupu sicer ni datiran, a se je, sodeč po ostalih datumih, zgodil med 29. decembrom 1514 in 19. januarjem 1515. Če upoštevamo dejstvo, da so se morali Judje po ukazu cesarja Maksimilijana s Kranjske izseliti prav leta 1515, potem je moral biti to eden zadnjih poslov, v katerem je sodeloval kakrški Jud.

To sta tudi edina primera, ko je Mordax zapisal osebo, s katero je trgoval. Vsi ostali zapisi vsebujejo le vrsto blaga, količino in ceno. Precej je trgoval tudi z okoliškimi kmeti, od katerih je kupal malo divjačino (z vervicami, jerebi in divjimi golobi sta ga najpogosteje oskrbovala neki Sernak in njegov sin iz Laz pri Turjaku), spomladi tudi jarice in mlade pse ter vsak petek seveda ribe. Slednje mu je največkrat prinašal izžanski ribič. Zagotovo je to moral biti ribič Jakob (*Jacob fischer*), ki ga Mordax enkrat omeni poimensko, zapisan pa je tudi v urbarjih iz let 1509 in 1510, kot hasnovalec na eni hubi na Igu.

Veliko "radodarnejši" je Mordax z imeni obrtnikov, katerih uslug se je posluževal. Za dela na gradu, ki ga je leta 1511 ogrozil potres, štiri leta pozneje pa še uporni kmetje, je najel več tesarjev, med njimi tudi nekega Rudolfa, ki je naredil dvoje vrat in več strelnih lin. Urbarja iz let 1509 in 1510 Matevža Šteblaja sicer ne navajata, pač pa se dva druga kmeta s tem priimkom omenjata v vasi Zapotok in Visoko, zato je zelo verjetno, da je tudi Matevž izhajal iz ene izmed teh vasi. Polir (*palbir(er)*), ki ga je Mordax izplačal julija 1514 v Ljubljani, je verjetno opravljal zaključna dela v

Ljubljanski hiši Auerspergov.

Sicer pa se poimensko v našem viru omenjata še krojač Peter in krznar Blaž z Iga. Pri prvem gre po vsej verjetnosti za krojača Petra s Starega trga v Ljubljani, ki se je pri trgovcu Mospacherju zadolževal za sukno in je še septembra 1517 delal za Trojana Turjaškega.³⁰ Prav tako se je pri Mospacherju zadolževal krznar Blaž, a na žalost ta zapis ni datiran.³¹ Mordax krznarja Blaža omenja v zvezi z zneskom enega funta denaričev, ki ga je pokojni Darij dolgoval Blažu. Mordax je dolg poravnal, omeniti pa je treba še, da je bil funt denaričev precej velika vsota.

Pri ostalih obrtnikih Mordax ne navaja osebnih imen. Tako lahko le ugibam, ali se je ljubljanski kovač, ki je podkoval gospodičeve konje, imenoval Jakob ali Urban (oba sta bila namreč s Starega trga in oba se omenjata v Mospacherjevi trgovski knjigi),³² prav tako ostaja anonimen zdravnik iz Višnje Gore.

Zanimiva oseba je tudi Hans Hertz(og)endorfer, o katerem pa ni bilo moč zaslediti niti enega samega podatka. Njegov priimek izdaja tudi njegov rodni kraj. Ta je lahko bodisi Udna vas (Hertzogendorf) južno od Mokronoga, ali pa kraj Hertzogsdorf severozahodno od Linza. Majda Smole sicer navaja, da je leta 1443 neka Frančiška Prager prodala dvorec Hertzogendorf Žigi Pyschu,³³ a kakšnih podrobnejših podatkov o dvorcu ne prinaša. Prav tako dvorca Hertzogendorf ne omenja Jakič v svojem delu. Identiteta Hansa Hertzogendorferja ostaja zavita v temo, a skoraj zagotovo ni bil plemič, temveč kakšen uradnik, ki si je družbeni status pridobil z izobrazbo. Mordax omenja njegovo ime dvakrat. Enkrat je poslal k njemu Hansa Wolfa "zaradi Schnizenpamerja", drugič pa zaradi nekega zapornika, ki je umrl v zaporu. Iz narave obiskov, bi lahko domneval, da je Mordax od Hertzogendorferja potreboval pisarniške usluge.

Nekaj geografskih vidikov

Kljub dejstvu, da Mordaxovo računsko knjigo hranijo v zbirki urbarjev, to ni urbar v pravem pomenu besede in zato tudi ne prinaša natančnih podatkov o posesti Turjaških. Belokranjska posest je omenjena v zelo okrnjenem obsegu. V začetku novembra 1514 je Mordax poslal nekaj svojih ljudi na Metliško (*in Mettlinger poden*) po vino. Nekajkrat je omenjena tudi sama Metlika. Dvakrat se je tja odpravil Hans Mittler: v začetku septembra

²⁸ Verbič, *Spisi...*, str. 30.

²⁹ Vilfan, *Ljubljanski...*, str. 99 - 100.

³⁰ Prav tam, str. 48 - 49.

³¹ Prav tam, str. 138.

³² Prav tam, str. 137, 140.

³³ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana 1982, str. 181. (Smole, *Graščine...*)

je sodeloval na metliški večji, v začetku februarja pa je nadzoroval obrezovanje vinogradov.

Mordax je svoje pomočnike pošiljal tudi na druga posestva Turjačanov, da so pobirali desetino. V tej zvezi se omenjata Nadlišek in Klevevž. Grad Nadlišek, imenovan tudi grad Zvezda, je konec 15. stoletja postal protiturški tabor.³⁴ Po Milku Kosu³⁵ pa ime Nadlišek ni označevalo le gradu, temveč tudi širšo pokrajino okoli njega. Verjetno je imel tudi Mordax v mislih vasi okrog gradu, saj pravi, da je od nadliškega župana kupoval vosek. Urbar iz leta 1509 kot župana v Nadlišku omenja nekega Urha in kasneje nekega Mihela.

Bolj kot Nadlišek je zanimiv Klevevž. Ta dolenski grad se omenja dvakrat: konec avgusta je Mordax tja poslal Nikolaja, da je pobral desetino, novembra pa še Lenarta, da je nadzoroval mlačev. Očitno je torej, da so imeli Turjačani nekaj posesti tudi okrog Klevevža, čeprav ni bilo mogoče ugotoviti, kje naj bi ta posest bila. Urbarja iz let 1509 in 1510 o tem molčita, prav tako podatkov ne prinaša uporabljena literatura. Res je sicer, da je freisinški škof Sikst kot lastnik klevevškega gospostva leta 1490 sklenil pogodbo s Krištofom Auerspergom kot bodočim klevevškim oskrbnikom, saj je upal, da bo na ta način rešil svojo posest, ki jo je bil zasedel kralj Matija Korvin. A že naslednje leto se kot upravnik Klevevža omenja Gašper Lamberger. V času, ko je nastajala Mordaxova računska knjiga, pa je bil lastnik Klevevža Jurij Thurn.³⁶ Znano je le, da so imeli Auerspergi v okolici Klevevža nekaj časa manjšo vinogradniško posest,³⁷ a je Mordax ne omenja.

Od krajev, iz katerih so na Turjak vozili vino, navaja poleg Metlike še Lokvico pri Metliki, Mokronog, Šentrupert in Mevce pri Šmarjeti (Milcperg), ki pa bi bil po mnenju dr. Dušana Kosa lahko tudi Mlada gora (Miltenberg), skrivnostni grad pri Trebnjem, ki pa se v zgodovinskih virih omenja le leta 1241 in 1242.³⁸

Ustaviti se je potrebno tudi pri Višnji Gori. Tam Turjačani sicer niso imeli posesti, a se kljub temu Višnja Gora večkrat omenja. 3. novembra 1514 je bilo v Višnji Gori sojenje nekemu Mihelu Strassynu, kamor je Mordax poslal Nikolaja. Od sredine junija 1515 pa vsaj do sredine julija se je v Višnji Gori mudil tudi Trojan. Verjetno se je iz Ljubljane na višnjegorski grad umaknil pred upor-

nimi kmeti. Samo ugibam lahko, zakaj takrat ni prišel na svoj grad, Turjak. Če bi bil grad res tako poškodovan še od potresa, da se Trojan v njem ne bi počutil varnega, bi ga skoraj gotovo zavzeli tudi uporni kmetje. A se to, kot vemo, ni zgodilo. Morda pa je pomembno vlogo pri tem spletu okoliščin igralo dejstvo, da je bil v tistem času zastavni gospod Višnje Gore Jurij Egk, oče prav tiste Ane, ki je pet let kasneje postala Trojanova žena.

Mordax v svoji računski knjigi prinaša tudi imena okoliških vasi. Ta so navedena ob imenih tistih kmetov, s katerimi je imel Mordax opravka v dobrem letu dni. Da pa je bil Turjak povezan tudi z bolj oddaljenimi kraji, priča dejstvo, da je plačal Mordax (verjetno) za maše³⁹ za pokojnim gospodičem Darijem tudi v krajih, kot so Ribnica, Ortnek, Lož, Vrhrka, Dobropolje in Bloke.

Ob koncu bi bilo zanimivo narediti še pregled potnih stroškov, torej denarja, ki ga je Mordax porabil zase ali za svoje pomočnike, ko jih je pošiljal naokrog. A žal je to praktično nemogoče, saj navedene vsote ponekod zelo odstopajo ena od druge, čeprav gre za iste kraje. Upoštevati je treba dejstvo, da je višina potnega stroška odvisna od marsičesa: pomemben je bil letni čas, namen, način in težavnost potovanja, število oseb na poti in število dni, ki so jih prebili v nekem kraju. Za primer vzemimo potovanje s Turjaka v Ljubljano. Razdalja med krajema znaša okrog 30 kilometrov. Sredi oktobra je Mordax poslal v Ljubljano Hansa Mittlerja. Stroški so znašali sedem soldov. Konec oktobra je Hans Wolf v Ljubljano pripotoval za šest soldov. 13. novembra je šel v Ljubljano sam Mordax in za to zapravil 29 soldov. V začetku januarja je moral Mordax v Ljubljano po vodi. V mestu je ostal en dan in eno noč ter za vse skupaj porabil 34 soldov. Dobre tri mesece kasneje je h gospodiču poslal Pavla in mu za stroške znova namenil le pet soldov.

Denar in mere

Kar se tiče plačilnega prometa, pri Mordaxu največkrat zasledimo t.i. slovenski računski sistem (funt denaričev (*fl den* ali *lb den*) = 120 soldov (*l*) = 240 črnih denaričev (*den* ali *ᵛ*), nekajkrat pa tudi avstrijskega (1 renski goldinar = 60 krajcarjev = 240 belih denaričev). Dilemo glede razmerij med obema sistemoma, lahko razrešimo že pri pregledu prvega obračuna: en renski goldinar znaša 105 soldov. Iz tega lahko nato izpeljemo naslednji razmerji:

1 renski goldinar = 105 soldov = 210 črnih denaričev

1 krajcar = 1,75 solda = 3,5 črnih denaričev

³⁴ I. Jakič, *Vsi slovenski gradovi: Leksikon Slovenske grajske zapuščine*, Ljubljana 1997, str. 218. (Jakič, *Vsi...*); Smole, *Graščine...*, str. 341.

³⁵ Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije /za Kranjsko do leta 1500/*, Ljubljana 1975, str. 386.

³⁶ P. Blaznik, *Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti*, v: *SAZU, Razprave IV/6*, Ljubljana 1958, str. 14.

³⁷ Prav tam, str. 79.

³⁸ Jakič, *Vsi...*, str. 211.

³⁹ Tu ni povsem gotovo, ali je Mordax res plačal za maše. Sam namreč pravi, da je plačal "*am peczenn nach meines iungkheren Daryus sallygen*". "*Peczenn*" pa verjetno pomeni "*pacem*", kar je poljub miru pri maši.

Razmerje beli denarič : črni denarič je torej 7: 8. Na ta način lahko popravimo Vilfanovo trditev, da "za dobo od 1506 do 1517 sicer nimamo neposrednega dokaza za to, da so razmerje 7: 8 že tedaj uporabljali".⁴⁰ Obračuni Mordaxovih stroškov, ki so bili opravljeni v letih 1514 - 1515 torej jasno dokazujejo, da je bilo razmerje 7: 8 v veljavi že pred letom 1517.

Enkrat samkrat se pojavi kot plačilno sredstvo tudi ogrski goldinar. Zasedimo ga lahko v predzadnjem obračunu na zadnji pagini. Tudi tu nam njegovo vrednost oziroma razmerje do drugih denarnih enot ponuja kar sam vir, ki pravi "1 *gld. ung. oder LXXX kr.*". Ker se ogrski goldinar v dobrem letu dni, kolikor zajema naš vir, omenja le enkrat, lahko sklepamo, da ta denar ni bil prav pogosto plačilno sredstvo. Morda je ob tem zanimiv tudi podatek, da z ogrskim goldinarjem ni plačal Mordax, temveč pisar R3.

Sedaj se lahko vprašam, zakaj in kdaj je Mordax plačeval s krajcarji in zakaj ni vseh svojih stroškov poravnal s soldi in denarči. V celotni knjigi je 207 zapisov o izdatkih (199 jih je zabeležil Mordax, 8 pa pisar R3) in izmed vseh teh stroškov jih je le petnajst poravnal s krajcarji. Pri analizi omenjenih petnajstih izdatkov lahko ugotovim, da jih je bila skoraj polovica (7) namenjena za pot v druge kraje (Ljubljana, Metlika, Višnja Gora...). Na podlagi tega bi lahko sklepal, da je Mordax potne stroške s krajcarji poravnal takrat, kadar so bili cilj potovanja kraji, kjer je že bil bol v veljavi avstrijski način plačevanja. Vendar ta teorija temelji na precej trhli podlagi, saj iz preostalih zapisov kaj hitro ugotovimo, da je pot v popolnoma iste kraje Mordax večkrat plačal s soldi kot s krajcarji.

Nadalje je s krajcarji nekajkrat kupoval stvari, ki jih je skoraj gotovo dobil od tujih trgovcev, bolj vajenih avstrijskega kot slovenskega denarnega sistema. Tako je za krajcarje kupil žafran od nekega Juda, vitriol za črnilo, polenovke in koledar. Vendar je tudi pri tej teoriji najti mnoge izjeme, ki so veliko preštevilne, da bi zgolj potrjevale pravilo.

Natančnega odgovora na vprašanje, čemu enkrat avstrijski, drugič slovenski denar, ne moremo dati. Ugotovitve dr. Vilfana glede dveh ljubljanskih trgovskih knjig, da "je vsak vpisovalec sproti izbiral sistem, ki se mu je zdel najbolj ustrezen",⁴¹ ne morem uporabiti tudi za Mordaxovo knjigo izdatkov. V tem primeru sta bila vpisovalca le dva (Mordax in pisar R3), ki sta dejansko tudi plačevala z avstrijskimi kovanci, ne le računala z njimi. Njuni zapisi o stroških, poravnanih z avstrijskim denarjem, so zabeleženi brez kakršnegakoli sistema in se, razen pri denarju, v ničemer ne razlikujejo od preostalih zapisov. Prav

tako je nesporejmljiva predpostavka, da so nekateri stroški, izraženi s soldi in denarči, že preračunani iz avstrijskega sistema zaradi lažjega računanja. V tem primeru bi namreč pričakoval, da bodo denarne vrednosti poenotene že prej, med samim zapisovanjem, in ne šele v končnem obračunu.

Morda sem še najbližje resnici, če to poglavje zaključim z naslednjim stavkom: "Različni kovanci in ustrezni računski sistemi so se v dnevnem prometu srečevali, kakor je pač glede na splošne trgovske in denarne razmere naneslo".⁴²

Podoba kot denar so bile tudi mere in utežne enote zgodnjega 16. stoletja zelo neenotne. Izmed utežnih enot se največkrat omenja beneška librica (*libriczen*). Ta mera je bila najbolj značilna prav za drugo desetletje 16. stoletja in je vnašala nemalo zmede v že tako pisan merski sistem. Ena librica je tehtala 301 gram. Na librice je Mordax kupoval poper (*pfeffer*) ter kadilo (*rauch*), riž (*reyss*), mandlje (*mandel*) in rozine (*weinperlein*). Zanimivo je, da je poper edina začimba, ki so jo tehtali na librice. Preostale, dražje začimbe, žafran (*soffrann*), ingver (*ynber*), cimet (*zimetrindten*), klinčki (*nagelein*) in muškati (*muschat plue*), so izražene v lotih (*lot, laß*). Lot je kot dvaintrideseti del dunajskega funta tehtal 17,5 grama.

Od preostalih utežnih enot se omenjajo še funt (*pfundt* = 560 gramov) za fige (*feygen*) in enkrat za rozine, četrtnina (*fiertail*)⁴³ za meso ter tovor (*sam*) za sol. Vendar pa slednji podatek vzbuja dvome. V viru se namreč omenja količina dvajsetih tovorov in pol soli. Teža tovara je sicer nihala glede na material, moč konja, ki je tovor nosil in težavnost poti, toda po dr. Kosu⁴⁴ je en tovor tehtal približno 150 kilogramov. Preprost izračun nam tako pokaže, da bi morala omenjena količina soli znašati kar okoli tri tone. Kaj naj bi na Turjaku počeli s tolikšno količino soli, ni čisto jasno. Ponujata se dve rešitvi. Povsem možno je, da je turjaški upravitelj (kdorkoli je to takrat bil) sol razdelil oziroma prodal okoliškim kmetom. To bi pomenilo, da svobodna kmečka trgovina s soljo, ki je bila takrat zelo razvita,⁴⁵ med turjaškimi podlož-

⁴² Prav tam, str. 183.

⁴³ Koliko je znašala četrtnina z današnjimi merskimi enotami, ni bilo moč ugotoviti. Vilfan omenja, da se je četrtnina uporabljala pri tkaninah (četrtnina dunajskega valta), žitu (okoli 10 litrov težkega žita) in pri tekočinah (bokal = 1,65 litra). Kot utežna mera bi četrtnina lahko predstavljala četrtnino funta (140 gramov) ali pa morda količino štirih lotov (*vierdung* = 70 gramov). Vendar so slednje količine tako majhne, da se zdijo skoraj nemogoče.

⁴⁴ Kos, *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15. - 18. stoletje)*, v SAZU, Viri za zgodovino Slovencev, zv. 13, Novejši urbarji za Slovenijo I, Ljubljana 1991, str. 176. (Kos, *Urbarji...*).

⁴⁵ Grafenauer, *Boj...*, str. 19.

⁴⁰ Vilfan, *Ljubljanski...*, str. 176.

⁴¹ Prav tam, str. 184.

niki ni cvetela. Druga možnost pa pravi, da je moral tovor soli tehtati precej manj kot 150 kilogramov.

Zanimivo je tudi, da v celotnem viru praktično ni moč zaslediti prostorninskih mer. Edina navedena mera za tekočino je polič (*halbe*), pa še ta se omenja le v zvezi s črnolom. Koliko je v resnici meril en polič, je težko natančno reči. Dr. Vilfan omenja dilemo, ali je v prvi polovici 16. stoletja bokal meril 1,64 litra ali 1,76 litra.⁴⁶ Ker pa se nagiba bolj k prvi meri, lahko izračunamo, da je polič kot četrtnina bokala meril 0,41 litra.

Papir je Mordax kupoval v "knjigah" (*puech pappier*) po 24 pol. Pri platnu se omenja vatel (*elle*). Res je sicer, da se v 16. stoletju na Kranjskem pojavi posebna mera za platno - lakat, vendar se ta prvič omenja šele 1543,⁴⁷ tako da je imel Mordax leta 1514 z vatlom gotovo v mislih dunajski vatel, ki je meril od 77,3 do 77,775 centimetrov.

Precej nenavadno uporablja Mordax izraz "povesem" (*raysten*). Povesem je sicer bolj kot utežno enoto 28 gramov za predivo predstavljal način povezovanja lanu. Vendar Mordax uporablja besedo "povesem" v drugačnem pomenu. Na osmi pagini namreč pravi, da je dal narediti *XVII ellen raysteni leimbat*, ter *XX ellen rupffen*; na enajsti pagini pa je zapisal, da je dal za posle med drugim narediti *X ruffen pfaten und V raystenne*. Iz opisanega lahko vidimo, da *raysten* ni predstavljal niti utežne enote niti načina povezovanja lanu, temveč da je pomenil česani lan (torej boljše kvalitete) za razliko od hodnika (*ru(p)fffen*), ki je bil kot odpadek pri mehanski obdelavi (česanju) slabše kakovosti. Ob upoštevanju vsega povedanega nam zgoraj omenjeni zapisi postanejo jasnejši. Mordax je dal narediti sedemnajst vatlov platna iz česane lanu in dvajset vatlov hodnika, ter deset srajc iz česane lanu in pet srajc iz hodnika.

Od merskih enot lahko kot zanimivost omenim še tablice (*taffelein*) voska (*wagsch*). Vosek so ponavadi merili na tovore ali na funte, nikjer pa ni bilo moč zaslediti, kolikšno težo je predstavljala tablica voska.

Ob koncu se za hip ustavimo še pri žitnih merah. Edina enota, ki jo zasledimo pri Mordaxu, je kobal (*schaff*). Iz samega vira ni mogoče določiti z gotovostjo, ali so na Turjaku takrat uporabljali ljubljansko mero, mogoče je, da so, podobno kot drugod, navedene mere specifične za turjaško zemljiško gospodarstvo - so torej gosposčinske.⁴⁸ Vendar pa lahko kljub temu zatrdim, da Mordaxu ljubljanska mera ni bila neznana, še posebej, ker

urbar iz leta 1509 navaja, da morajo kmetje za izkoriščanje gozda oddati kobal ovsa ljubljanske mere (*laybach mass*). Iz povedanega je moč povleči sklep, da se tudi kobali, ki jih omenja Mordax verjetno nanašajo na ljubljansko mero. Če to drži, potem količine žita ni težko določiti. Za težje žito - pšenico (*waytz*), rž (*rocken*), proso (*hiers*), ječmen (*gersten*) in ajdo (*hayden*) - je kobal držal 90 litrov, kobal ovsa (*haber*), ki pa je lažje žito in se ga da s tlačenjem več spraviti v mersko posodo, pa je znašal 105 - 106 litrov.⁴⁹ Da so tudi na Turjaku uporabljali različna merila za težka žita in za oves, priča dejstvo, da je zapisnik o enoletni porabi ovsu ločen od zapisov za preostala žita.

Na kobale so merili tudi bob (*paun*) in grah (*orbays*) in tudi tu je zaradi različne specifične teže stročnic in žita težko reči, koliko je to znašalo v današnjih merskih enotah. A ker sta grah in bob zabeležena med preostalim žitom, si lahko dovolimo sklep, da je bil tudi kobal graha in boba enakovreden 90 litrom.

O skledah, motikah in še marsičem

Pokukajmo zdaj skozi zastore zgodovine v notranjost turjaškega gradu ter si skušajmo s pomočjo Mordaxovih zapisov ustvariti predstavo o bivalnih prostorih in okolju, ki so obdajali Hansa Mordaxa. Seveda lahko to storimo le na podlagi zapisanih izdatkov, zato bo ta podoba precej okrnjena in nepopolna.

V osrednjem bivalnem prostoru, kjer so se prebivalci gradu zadrževali največ časa, je stala peč in preganjala mrz iz vlažnih grajskih zidov. To ni bila več stara krušna peč, kakršno so poznali v srednjem veku, temveč modernejša, lepša peč, narejena iz pečnic oziroma kahlic. Takšne peči lahko zanesljivo zasledimo že v 15. stoletju.⁵⁰ Turjaška peč je bila postavljena ali vsaj obnovljena pred zimsko leta 1514/1515, saj konec oktobra zasledimo nakup osemdesetih novih pečnic (*kachellnn*). Ena je stala približno pol solda.

Pot nas vodi naprej v kuhinjo, kjer bomo gotovo našli štiri lesene sklede (*hulczen schussel*) in tri rešeta (*reytteren*), ki jih je Mordax kupil septembra 1514. Posoda na gradu je bila še lesena, lahko pa le predvidevamo, da je bilo med kuhinjskim inventarjem moč najti tudi posodo iz keramike, medenine, železa in cina, ki se je vedno bolj uveljavljal od konca 15. stoletja dalje.⁵¹ Delo v kuhinji sta sredi decembra oziroma konec junija olajšala še sito (*syb*) za moko ter še neka nova skleda iz neznanega materiala.

V vseh teh posodah so pripravljali hrano,

⁴⁶ Vilfan, *Ljubljanski...*, str. 154.

⁴⁷ S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, *ZČ* 8 (1954), str. 62. (Vilfan, *Prispevki...*)

⁴⁸ Prim. Kos, *Urbarji...*, str. 170.

⁴⁹ Vilfan, *Prispevki...*, str. 48.

⁵⁰ Žvanut, *Od viteza...*, str. 175.

⁵¹ Prav tam, str. 183.

kakršna se je za grajsko kuhinjo tudi spodobila: ob petkih so kraljevali ribe in raki, druge dni pa so uživali zelenjavo, ki so jo dobili v obliki dajatev, ter najrazličnejše meso, od divjačine do domače živine. Vse jedi so začinili s takrat zelo priljubljenimi začimbami - s poprom, žafranom, muškatom, klinčki, ingverjem in cimetom. Ob postnih dneh so prevladovali jedi iz riža, fig, rozin in mandljev. Sicer pa bo o hrani v nadaljevanju še govora.

V Mordaxovi sobi je bila poleg postelje gotovo tudi miza, na kateri bi med drugim našli pole papirja, posodo s črnilom in gosje pero, s katerim si je ob večerih zapisoval izdatke. Črnilo je izdeloval sam, saj je dvakrat zabeležil, da je kupil sestavine za črnilo, med njimi vitriol oziroma žveplovo kislino.

Ko se je stemnilo, so si svetili s svečami, morda tudi z baklami. Nakup voska zasledimo trikrat - vosek za hišne potrebe (*zw haws notturfft*) in vosek za grajsko kapelo. Verjetno pa so vosek uporabljali tudi za pečatenje.

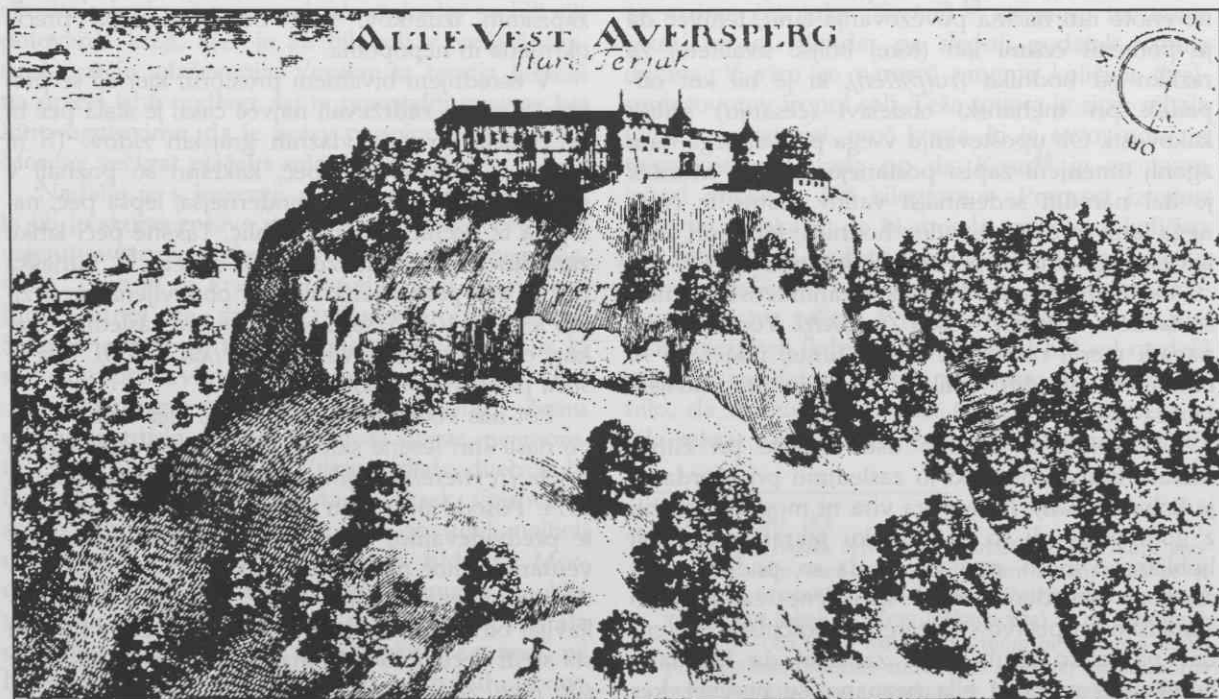
Čez dan je svetloba v grad prodirala skozi okna. Ali so bila ta okna že zasteklena ali pa so jih po stari navadi še zapirali s prislanjanjem desk, ne vemo. Dejstvo je, da se je zasteklitev v naših krajih začela širše uveljavljati konec 15. stoletja, ko se pojavijo prve steklarne v Mariboru in Ljubljani.⁵²

Dr. Maja Žvanut navaja, da sta bila peč in steklo okoli leta 1514 že vsakdanjost.⁵³ Steklena okna je vsekakor imela cerkev. O tem priča podatek, da je dal Mordax konec avgusta mežnarju 27 soldov za zasteklitev okna. Kot zanimivost naj navedem, da je bilo steklo le redko brezbarvno. Večinoma so ga z železom obarvali zeleno ali rjavo kot današnje pivske steklenice.⁵⁴

Glede oblačil nam Mordax ponuja podatke le za obleko hlapcev. Njihovo "opremo" so sestavljali srajca, hlače, suknja, pas in klobuk. Najbolj uporabljeni material je bilo navadno platno in hodnično platno. Blago je Mordax kupoval, nekaj pa so ga naredili tudi na gradu. Iz stroškov je namreč razvidno, da je Mordax plačal dvema ženskama, da sta poželi lan in ga mikali, sredi januarja pa je imel dva tedna na gradu tudi šest predic. Poleg tega mesec poprej med njegovimi izdatki zasledimo tudi nakup 34 preslic.

Drugega blaga, razen platna, Mordax ne omenja. Pač pa nas na oblačilno kulturo višjih slojev opozarja zapis, ki pravi, da je Mordax krznarju Blažu z Iga poravnal dolg svojega pokojnega gospodiča Darija. Krzno je bilo v tistem času zelo cenjen material in ni bil le statusni simbol, ampak je predstavljal tudi dobro zaščito pred mrazom in drugimi vremenskimi nevšečnostmi.

Za dobro poznavanje datumov in orientacijo v

Grad Turjak sredi 17. stoletja (J. V. Valvasor, *Topographia ducatus Carnioliae modernae*, 1679, št. 15)

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ H. Gebelein, *Das Element Feuer in Haushalt und Familie, v: Haushalt und Familie in Mittelalter und früherer Neuzeit*, Semering 1991, str. 147.

⁵² Prav tam, str. 181.

času je bil potreben koledar. Še posebej Mordax kot grajski oskrbnik ni mogel brez njega. In res lahko tik pred novim letom zasledimo nakup koledarja v obliki table (*kolender taffell*), ki je omogočil nemoteno poslovanje tudi v novem letu.

Sredi marca, ob gregorjevem, je čas za prvo spomladansko obdelovanje polja. Mordax je ta čas označil z nakupom dveh motik (*hawen*). Ostalo poljedelsko orodje očitno še ni bilo potrebno zamenjave.

Ob koncu bi morda omenili še orožje. V začetku junija je Trojan kupil šest oklepnih (?) pušic (*harnasch pheil*). Ena puščica je bila relativno draga - okoli sedem soldov. Zakaj je Trojan kupil te puščice, lahko le ugibamo. Morda so bile namenjene zabavi ali lovu, lahko pa so bile mišljene kot obramba, saj je ravno v tistem času divjal kmečki upor. Ob vsem tem pa se ponuja še neka teorija, ki je prav tako ne gre metati v koš. Prav leta 1515 naj bi po naših podatkih mladi Trojan dopolnil dvajset let. Povsem verjetno je, da je bil zato tega leta povišan v viteza in si je kot tak lahko kupil oklep in orožje, ki pritiče viteški opremi. Še večjo trdnost dobi naša teorija, če upoštevamo avtobiografski podatek Žige Herbersteina, da je leta 1506, ko je dopolnil dvajset let, tudi on dobil svoj prvi oklep.⁵⁵ Poleg tega se zdi vsota sedmih soldov veliko za eno samo puščico. Zato lahko domnevam, da so bile te puščice večje, morda neke vrste kopja. Kljub temu, da je bilo viteštvo takrat v zatonu, pa njegova tradicija še ni povsem zamrla. Na cesarskem prestolu je vendar še sedel Maksimiljan I. - "poslednji vitez".

Pekel, vice ali nebesa

Duhovno kulturo tistega časa je krojil predvsem strah pred večnim pogubljenjem, ki je Cerkvi zagotavljal, da je cvetela in se razvijala vzporedno s posvetnim plemstvom. Tudi mogočni gospodje Auerspergi s Turjaka so do pojava protestantizma živeli po normah, ki jih je narekovalo njihovo okolje. Že leta 1260 so ustanovili župnijo v Škocjanu pri Turjaku,⁵⁶ kjer še danes stoji cerkev sv. Kancijana in tovarišev. V Škocjanu so tudi pokopavali Turjačane, ki so umrli kot otroci. V tej župniji so Turjačani sami postavljali župnika. Sredi 16. stoletja so tako kar tri desetletja škocjansko župnijo vodili protestantski predikanti, ki so jih imenovali protestantski Turjačani.⁵⁷

Škocjanski župnik je bil tudi tisti, ki je 13. decembra 1514 s Hansom Wolfom odnesel 26 funtov denaričev v Stično. Ta običaj je segal še v leto 1382, ko sta Peter in Volkart Turjaški darovala stiš-

ki ustanovi dohodke od enajstih kmetij. Te dohodke so morali Turjačani prinesiti v Stično prav na dan sv. Lucije, istočasno pa so se udeležili tudi obredov za pokojnimi družinskimi člani. Viri poročajo, da so denar v samostan prinesli Turjačani osebno.⁵⁸ Menihi so bili v zameno za dohodek dolžni brati mašo na omenjeni dan, če pa te dolžnosti niso opravili, je denar pripadel škocjanskemu župniku, ki je moral nato sam poskrbeti za naročene obrede.⁵⁹ Morda se je leta 1514 zgodilo prav to, saj je bil v Mordaxovi knjigi ta znesek kasneje prečrtan in izvzet iz končnega obračuna. To pa tudi ni edina nenavadnost, ki je povezana s to turjaško tradicijo. Že sama omemba škocjanskega župnika in Hansa Wolfa priča, da to leto denarja ni samostanu predal nobeden od Auerspergov osebno. Poleg tega viri omenjajo, da je bila običajna vsota trinajst funtov denaričev.⁶⁰ Izpričana vsota za leto 1514 je torej še enkrat višja od običajne. To verjetno pomeni, da je zajemala obrok za še eno leto, najverjetneje preteklo (1513).

Sicer pa je imela Stična prav posebno mesto v turjaški tradiciji. Ne samo, da je turjaška posest mejila na stiško, zaradi česar je večkrat prišlo do sporov, v samem samostanu je bilo pokopanih tudi več rodbinskih članov, med njimi Trojanov oče Pankrac, ter šumberški sorodnik Jurij.⁶¹

Leta 1485 sta Pankrac Turjaški in njegova žena Ana začela na hribu Ločnik graditi cerkev Matere Božje, ki je tesno povezana s turjaško zgodovino in zgodovino celotne Kranjske. Tako hrib kot cerkev sta skozi zgodovino menjala ime. Hrib Ločnik se je preimenoval v Goro, a je še danes med ljudmi znan kot Sv. Ahac. Tudi cerkev Matere Božje je od zmage pri Sisku posvečena sv. Ahacu.

Kot je bilo že omenjeno, je Mordax plačal tudi za zasteklitev okna v cerkvi, katere imena pa ne omenja. Za razrešitev te uganke prideta v poštev dve cerkvi - cerkev Matere Božje ali pa cerkev sv. Kancijana v Škocjanu.

Veliko skrb za dušo, ki se je že ločila od telesa, nam lepo prikazuje primer pokojnega Darija Turjaškega. Kot je bilo že omenjeno, naj bi Darij umrl leta 1510. Ob koncu zapisov o običajnih izdatkih je Mordax zabeležil tudi vsote, ki jih je namenili bližnjim in malo bolj oddaljenim duhovnikom za maše za pokojnim Darijem. O vprašanju, ali gre v tem primeru res za maše zadušnice ali za kakšen drug obred, je bilo že govora. Kakorkoli že, omenjenih je trideset duhovnikov najrazličnejših stopenj, vsak od njih pa je dobil od 32 do 34 soldov, le štirje duhovniki v Škocjanu so dobili po 12 sol-

⁵⁵ Zahn, *Familienbuch...*, str. 319.

⁵⁶ L. Zupanc, *Turjačani*, Kočevje 1937, str. 22.

⁵⁷ Žvanut, *Od viteza...*, str. 126.

⁵⁸ J. Mlinarič, *Stiška opatija 1136 - 1784*, Novo mesto 1995, str. 235.

⁵⁹ Prav tam, str. 157.

⁶⁰ Prav tam, str. 235.

⁶¹ Komatar, *Bruchteil...*, str. 25.

dov. Poleg teh so navedeni še duhovniki iz Ribnice, Loža, Vrhrke, Dobrepolja, Šmarij in Blok, in več njihovih pomočnikov ter župnik iz Višnje Gore, kaplan iz Ortneka ter celo neki doktor (najbrž cerkvenega prava) z Iga. Navedenim duhovnikom sledi ob koncu še neki učitelj iz Šmarij, ki je s svojimi učenci prav tako dobil denar. Nekako ob istem času sta v Mospacherjevi trgovski knjigi zapisana tudi učitelja Gašper in Hieronim oba iz Šmarij.⁶² Verjetno je imel Mordax v mislih enega izmed njiju, čeprav nam natančnejših datumov ne ponujata niti Mordaxov niti Mospacherjev vir. Na tem mestu naj še omenim, da je bil učitelj takrat poseben klerik, ki ga je nastavljal župnik, da je vodil šolo in skrbel za petje v cerkvi.⁶³ Verjetno je zato kot duhovniku del denarja pripadel tudi šmarškemu učitelju.

Istočasno in verjetno ob isti priložnosti je bila na Turjaku tudi pogostitev, morda neke vrste obletnica, saj je Mordax nakupil kar za več kot dva funta denaričev rib in rakov, za kuhanje pa je najel tudi kuharja Simona. Ne moremo sicer natančno vedeti, za kakšno vrsto pogostitve je šlo, saj se je odvijala leta 1514 ali najkasneje 1515, torej pet let po Darijevi smrti, dejstvo pa je, da so celotni stroški - za duhovnike, hrano in kuhanje - znašali kar osem funtov denaričev in 90 soldov, ali šestino vseh Mordaxovih izdatkov. To priča o tem, da je učinkovita skrb za blagor nesmrtni duše terjala visoka denarna sredstva, ki pa so jih bili premožnejši sloji tudi pripravljeni plačati.

Vendar pa denar ni bil edino, s čimer so plemiči zalagali cerkvene ustanove. V poštev so prišle tudi naturalne dajatve. Iz Mordaxovih zapisov izvedemo, da so šli s turjaškega gradu trije kobali pšenice bosonogim menihom (avguštincem) v Ljubljano. Temu zapisu takoj sledi zapis, ki pravi, da je dal Mordax na gospodičev ukaz še osem kobalov pšenice menihom iz Sv. Jakoba v Ljubljani. To pa so bili takrat prav tako avguštinci, ki so se najkasneje leta 1491 izpred Špitalskih vrat zatekli pred turško nevarnostjo v zavetje mestnega obzidja.⁶⁴ Ker si zapisa sledita eden za drugim, vendar eden omenja avguštince po imenu, drugi pa le kot menihe pri Sv. Jakobu, lahko sklepamo, da zapisa nista nastala istočasno, ampak z določenim časovnim zamikom.

Beseda ali dve o hrani

Mordaxovo računsko knjigo sestavljajo v pretežni meri zapisi o stroških za hrano. Vsakdanji jedilnik na turjaškem gradu vsaj na prvi pogled ni

bil tako razkošen kot jedilniki, ki jih predstavljajo nekateri sodobni viri (npr. Santonino), a se zdi, da Mordaxu in njegovim poslom kljub temu ni ničesar primanjkovalo. Mesa domače živali Mordax sicer ne omenja, a to je verjetno zgolj zato, ker je živina sodila med naturalne dajatve in kot taka nima mesta v knjigi nakupov. Poleg tega so redili živino tudi na samem gradu. Kot je bilo povedano že zgoraj, je imela vsaka vrsta živine svojega pastirja. Omenjeni so kravji in svinjski pastir, ovčar in pastir, ki je skrbel za teleta. Zasedimo lahko le omembo jurijevskega prašička, pa še to le zaradi potnih stroškov, ki jih je imel Nikolaj, da je šel po prašička v Nadlišek. Pač pa je Mordax kupoval drugačno meso. Od želimeljskega uradnika je kupil jagnje in kozlička, od okoliških kmetov mlade kokoši (od maja do julija je kupil 43 kokoši, a jih je nekaj poslal v Ljubljano h gospodiču), ki so sprva sicer nosila jajca, a so kasneje gotovo končale v loncu. Aprila je zabeležen nakup četrтинke mesa, vendar ne vemo, kakšne vrste je to meso bilo oziroma kateri živali je pripadalo.

Eden od glavnih virov beljakovin živalskega izvora je bila tudi divjačina. S to vrsto mesa sta Mordaxa zalagala neki Sernak in njegov sin iz Laz pri Turjaku. Kot hrana so na krožniku končale številne gozdne živali, od veveric, gozdnih jerebov in divjih golobov do zajcev in srnjaka. Večkrat je Mordax dobil tudi ptice (*vogel in gross vogell*). Tudi o imenih teh lahko le ugibam. Kot kandidati bi na tem mestu prišli v poštev ptiči, ki so še danes del kulinaricnih umetnin: fazani, race, gosi, grlice, pa tudi večje kot na primer labodi in žerjavi. A te ptice bi Mordax skoraj gotovo navedel poimensko. Po vsej verjetnosti je šlo v tem primeru za majhne gozdne in poljske ptice, ki so jih lovili z mrežami in limanicami⁶⁵ (Mordax je na primer v začetku septembra kupil vrvo za obešanje ptičev). To potrjuje tudi razmerje med cenami: ena veverica je bila približno štirikrat dražja od "velike ptice" (*gross vogell*).

Petek je bil (in je še danes) dan, ko se kristjani spominjajo Jezusove smrti. Ob teh dneh je kakršnokoli meso prepovedano. Dovoljene so le ribe. Mordax pri tem ni bil nobena izjema. V letu dni je zabeležil kar 36 nakupov rib in spomladi tudi rakov. Tovrstni nakupi, razen nekaj izjem ob velikih cerkvenih praznikih,⁶⁶ so bili značilni za petke. Foster našteva imena rib, ki so jih pripravljali v samostanu St. Gallen.⁶⁷ Turjaški grad seveda ni imel na voljo tako bogate izbire, ki bi vključevala

⁶² Vilfan, *Ljubljanski...*, str. 129.

⁶³ Gruden, *Zgodovina...*, str. 496.

⁶⁴ D. Prelovšek, *Župnijska cerkev sv. Jakoba v Ljubljani, v: Cerkev sv. Jakoba v Ljubljani*, Ljubljana 1985, str. 4.

⁶⁵ N. Foster, *Jelo iza samostanskih zidina*, Zagreb 1982, str. 58. (Foster, *Jelo...*)

⁶⁶ Tu je mišljena predvsem velika noč, kot zanimivost pa lahko omenimo, da je ribe kupil tudi v soboto, 12. maja 1515, ko se je v gradu odvijalo prošenje (*kirchwey im gschloss*).

⁶⁷ Foster, *Jelo...*, str. 56.

losose, jesetre in jegulje. Ker vemo, da so ribe na Turjak prihajale iz izžanskih ribnikov, potem se je izbor sukal okoli postrvi, krapov, linjev, morda je prišla v poštev tudi kakšna ščuka, som ali smuč. Na različne vrste rib opozarjajo razlike v njihovih cenah. Za postne dni po pustu si je Mordax privoščil polenovke (*stockfisch*). Za enajst takšnih rib je plačal 65 krajcarjev, kar pomeni, da ena polenovka ni bila dosti dražja od rib, ki jih je običajno dobival z Iga.

Poleg mesa in rib so Mordaxov proračun obremenile tudi začimbe. Na prvem mestu je vsekakor poper. V letu dni je zabeleženih devet nakupov te začimbe, kar znese skupaj deset libric ali v nam bolj razumljivi enoti - 3010 gramov. Hrana, ki jo je jedel Mordax, je morala biti zelo poprana in pekoča. Morda so skušali s poprom, ki ima zelo izrazit okus, zakriti neprijeten okus nekaj dni starega mesa, saj kaj dlje meso verjetno ni vzdržalo niti med hladnimi grajskimi zidovi. Poleg tega poper niti ni bil tako drag in so si ga lahko pogosteje privoščili.

Po drugi strani pa lahko domnevamo, da je Mordax podobno kot sol prodajal tudi poper. Morda navsezadnje relativno velike količine popra niso končale le v grajski kuhinji, ampak so to začimbo s Turjaka prodajali naprej okoliškimi kmetom.

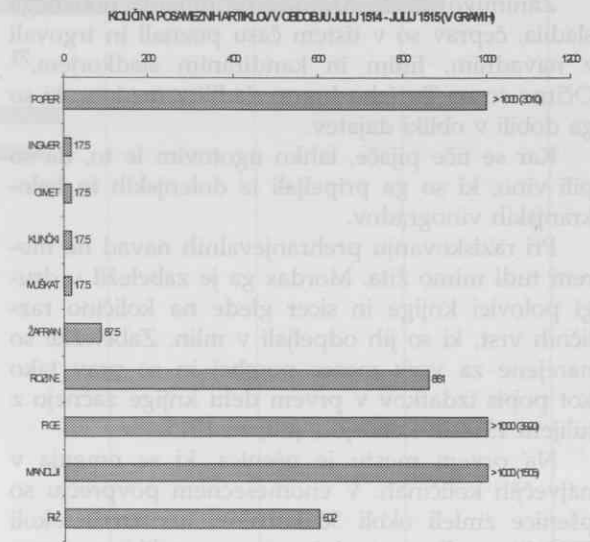
Nekoliko drugače je z žafranom. Žafran je bil med vsemi začimbami, ki jih je kupil Mordax, najdražji (več kot desetkrat dražji od popra), a kljub temu ne najredkejši v turjaški kuhinji. V enem letu je Mordax trikrat kupil žafran, skupno 87,5 grama. To začimbo so uporabljali največ za obarvanje jedi, a glede na porabljene količine lahko sklepamo, da je niso rabili v velikih količinah - približno osem gramov na mesec.

V še manjših količinah so uporabljali ostale začimbe - muškato, klinčke, cimet in ingver. Vse te začimbe je Mordax kupil le enkrat v letu (okoli novega leta) in sicer vsake le po en lot. Fosterjevi srednjeveški kuharski recepti predpisujejo na primer največ pol žličke ingverja na jed. Verjetno tudi z ostalimi začimbami ni bilo nič drugače. Sicer pa se je ingver uporabljal tako za glavne jedi kot tudi za sladice, poznan pa je bil tudi v zdravilstvu za lajšanje želodčnih težav. Tudi ostale tri začimbe so se dodajale ne le sladkim jedem, ampak tudi omakam, mesu... Za tiste čase je namreč znan nekoliko nenavaden sladko-kisli in sladko-grenki okus jedi.

Zanimivo je, da se prav te začimbe omenjajo v francoskih in angleških srednjeveških kuharskih knjigah, ki pravijo, da istočasna uporaba teh začimb izpopolnjuje vonj, okus in izgled jedi.⁶⁸

⁶⁸ D. Rieger, Par devant lui chantent li juggleor, v: *Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit*, Sigmaringen 1990, str. 43. (*Essen und Trinken...*)

Sicer pa količino posameznih začimb, ki jih je Mordax kupil v letu dni, bolj plastično prikazuje naslednji diagram:

Količina posameznih artiklov v obdobju julij 1514 - julij 1515 (v gramih)

Kot vidimo, meso in začimbe niso bili edina hrana, za katero je moral Mordax plačati. Okoli novega leta je kupil mandlje, rozine in riž. Mandlje in rozine ter še fige, ki so služili kot postna hrana,⁶⁹ je znova nakupil v postu po pustu in sicer jih je tudi sam uvrstil med postne jedi (*fasten speyss*). Nakup mandljev in rozin znova zasledimo sredi marca. Sicer ne moremo vedeti, ali je Mordax te sadeže porabil za kuho ali jih je pojedel kot take, lahko pa si njihovo uporabo ogledamo na primeru prazničnega kosila, kot ga opisuje srednjeveška kuharska knjiga *Le Ménagier de Paris*.⁷⁰ Za predjed ponuja vino, poleg pa še pašteto, pečeno jabolko in sočne pečene fige s krešo in rožmarinom. Kot glavne jedi so omenjeni ribji raguji, začinjeni z mandlji, ingverjem, žafranom, cimetom in sladkorjem. Tudi v nadaljevanju sledijo ribe, potresene z rižem in praženimi mandlji. Sladica med drugim vsebuje fige, datlje, grozdje in lešnike. Očitno je, da so si mandlji in fige, podobno kot začimbe, našli mesto tako v glavnih jedeh kot tudi v poobedkih. Vse te sestavine so bile pokazatelji visokega življenjskega standarda. Glede na to, da so si vse to lahko privoščili tudi na Turjaku, lahko potrdim, da je bilo turjaško gospostvo bogato.

⁶⁹ F. Gestrin, *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, v: SAZU, *Viri za zgodovino Slovencev*, zv. 5, Ljubljana 1972, str. 74. (Gestrin, *Mitninske...*)

⁷⁰ M. Zimmermann, *Kochkunst im Spätmittelalterlichen Frankreich: "Le Ménagier de Paris"*, v: *Essen und Trinken...*, str. 110.

Omemba sirarke (*kass macherin*) na Mordaxovi plačilni listi, nas opozarja, da so na Turjaku jedli tudi sir, ki so ga izdelali na samem gradu ali na kakšni izmed okoliških kmetij.

Zanimivo je, da Mordax ne omenja nobenega sladila, čeprav so v tistem času poznali in trgovali z navadnim, finim in kandiranim sladkorjem.⁷¹ Očitno so na Turjaku hrano sladili z medom, ki so ga dobili v obliki dajatev.

Kar se tiče pijače, lahko ugotovim le to, da so pili vino, ki so ga pripeljali iz dolenskih in belokranjskih vinogradov.

Pri raziskovanju prehranjevalnih navad ne morem tudi mimo žita. Mordax ga je zabeležil v drugi polovici knjige in sicer glede na količino različnih vrst, ki so jih odpeljali v mlin. Zabeležke so narejene za vsak mesec posebej in se prav tako kot popis izdatkov v prvem delu knjige začnejo z julijem 1514 in končajo z julijem 1515.

Na prvem mestu je pšenica, ki se omenja v največjih količinah. V enomesečnem povprečju so pšenice zmleli okoli 30 kovalov, kar znaša okoli 2700 litrov. Proso in ječmen so v veliki meri porabili za živali - prvega predvsem za perutnino, drugega za prašiče. Prašiče so krmili tudi z ajdo. Relativno malo so porabili rži - v celem letu le 52 kovalov in pol (okoli 4700 litrov). To je po svoje tudi razumljivo, saj rž ni bila preveč priljubljena. Santonino na primer omenja, da so ljudje na Štajerskem jedli v glavnem le kruh iz čiste rži z dodatkom prosa, a to le zato, ker niso imeli na voljo nič boljšega.⁷² Turjaško gospostvo, ki je bilo med večjimi, si je verjetno privoščilo pšenični kruh.

Pšenico so s Turjaka tudi dajali, na primer avguštincem, kar je bilo že omenjeno. Koval pšenice pa je dobil tudi neki Matko iz Pušč pri Malih Laščah, ker je redil kopune.

Oves je zabeležen posebej, skoraj gotovo zaradi različnega načina merjenja. Tudi tu so zabeležke kronološko urejene kot pri ostalem žitu. Z ovsom so krmili predvsem konje, pa tudi perutnino, prašiče in celo pse (*auff die hund*).

Poleg žita nam opisani vir prinaša še dve stročnici - bob in grah, ki sta pred uveljavitvijo krompirja sodili med vsakodnevno hrano predvsem nižjih slojev.

Prikaz cenovnih razmerij

Cene, kot so navedene v besedilu, izražene zgolj s števkami, nam danes, po petstotih letih ne povedo kaj dosti. Še danes si s cenami v tujih valutah ne moremo ustvariti prave predstave o

tem, koliko je neka stvar zares vredna. To je moč storiti le s primerjanjem različnih vrednosti.

Diagrama nazorno prikazujeta razmerja med cenami različnih artiklov. Prvi diagram vsebuje začimbe in živali, ki so jih porabili za hrano, drugi diagram pa predstavlja predmete iz materialne kulture.

Najprej si oglejmo začimbe in postno hrano - riž, mandlje, rozine in fige. Vse vrednosti so preračunane v današnji merski sistem in izražene v količini 10 dekagramov. V skladu s tem so preračunani tudi denarni zneski. Za ta korak sem se odločil iz dveh razlogov: prvič je takšna količina lažje predstavljiva današnjemu človeku, in drugič - za risanje samega diagrama so bile te vrednosti najprikladnejše.

Od začimb je bil daleč najcenejši poper. Njegova cena se je gibala od 30 do 34 soldov za librico oziroma od 9,9 do 11,3 soldov za 10 dag. Zanimivo je tudi, da je poper edina začimba, ki jo je Mordax kupoval na librice. Če upoštevamo, da je v enem letu kupil deset libric in da je librica tehtala 301 gram, lahko izračunamo, da je v treh mesecih povprečno porabil kar kilogram popra, razen če ga ni del prodal naprej.

Vse ostale začimbe je kupoval na lote. Daleč najdražji je bil žafran. Če je konec julija 1514 lot žafrana veljal 19 soldov in je bila v začetku januarja 1515 cena še za dva solda nižja (morda je na ceno vplivalo dejstvo, da je Mordax kupoval od Juda), pa je junija 1515 - torej sredi kmečkega upora - cena poskočila na 22 soldov za lot. Žafran je bil torej kar desetkrat dražji od popra, petkrat dražji kot cimet in ingver in približno za četrtno dražji od muškata in klinčkov. Takšno razmerje pojasnjuje izvor fraze "drag kot žafran".

Takoj za žafranom se po ceni uvrščajo klinčki (13 soldov za lot), tem pa le z nekaj nižjo vrednostjo sledi muškat (12 soldov za lot). Cimet in ingver sta veljala enako (4 solde za lot), a sta bila kar trikrat cenejša od klinčkov in muškata.

Riž, mandlji, rozine in fige so bili veliko cenejši od začimb. Cene prvih treh so se gibale približno na isti vrednosti - od poldruega solda do dveh soldov za 10 dag. Pri tem je zanimivo veliko odstopanje pri rozinah. Ko jih je Mordax kupil okoli novega leta, je za eno librico plačal 12 soldov. Dva meseca kasneje pa je količino enega funta rozin (pol kilograma) plačal le z 8 soldi. Preračunano na skupni imenovalec to pomeni, da je cena rozin v pustnem času padla na 35 odstotkov noveletne cene.

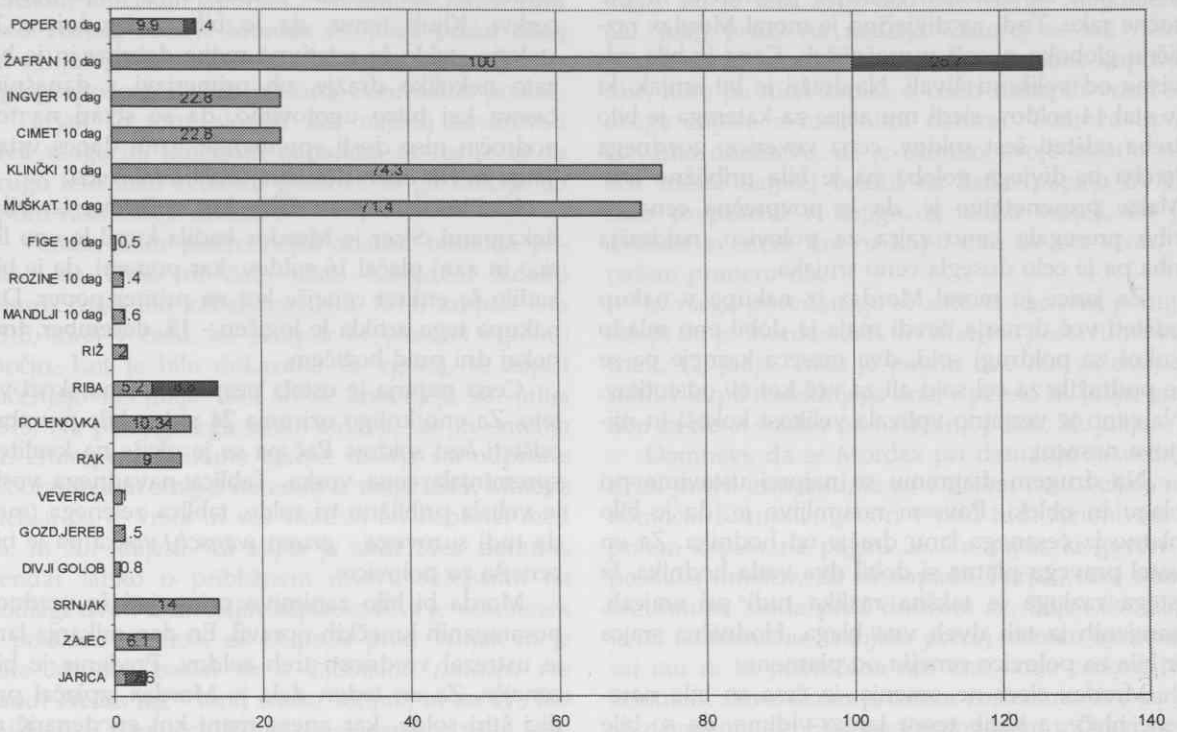
Le fige, ki jih je Mordax vedno kupoval na funte, so bile nekoliko cenejše. Za pol kilograma je moral odšteti dva do tri solde. Kot zanimivo primerjavo lahko izračunamo, da bi za enako količino popra (pol kilograma) v tistem času dobil 20 kilogramov fig, za enako količino žafrana pa kar 200 kilogramov fig.

⁷¹ Gestrin, *Mitninske...*, str. 28.

⁷² P. Santonino, *Popotni dnevniki 1485 - 1487* (prev. P. Simoniti), Celovec; Dunaj; Ljubljana 1991, str. 44.

CENA POSAMEZNIH ARTIKLOV (V SOLDIH)

Cena posameznih artiklov (v soldih)

Cena rib je nihala glede na njihovo vrsto, a se je v povprečju gibala okoli 10 soldov za kos. To velja tudi za nekoliko redkejše polenovke in po- točne rake. Tudi za divjačino je moral Mordax raz- lično globoko poseči v mošnjček. Cena je bila od- visna od velikosti živali. Najdražji je bil srnjak, ki je stal 14 soldov, sledi mu zajec za katerega je bilo treba odšteti šest soldov, cena veverice, gozdnega jereba in divjega goloba pa je bila približno ista. Malce presenetljivo je, da je povprečna cena za ribo presegala ceno zajca za polovico, najdražja riba pa je celo dosegla ceno srnjaka.

Za jarice je moral Mordax iz nakupa v nakup odšteti več denarja. Sredi maja je dobil eno mlado kokoš za poldrugi sold, dva meseca kasneje pa se je podražila za cel sold ali za več kot 60 odstotkov. Na ceno je verjetno vplivala velikost kokoši in nji- hova nesnost.

Na drugem diagramu se najprej ustavimo pri blagu in obleki. Povsem razumljivo je, da je bilo platno iz česanega lanu dražje od hodnika. Za en vatel pravega platna si dobil dva vatla hodnika. Iz istega razloga je takšna razlika tudi pri srajcah, narejenih iz teh dveh vrst blaga. Hodnična srajca je bila za polovico cenejša od platnene.

Mordax sicer ne omenja, iz česa so bile nare- jene hlače, a kljub temu lahko vidimo, da so bile povsem navadne hlače za pastirje in hlapce kar petkrat dražje od platnene srajce. Hlače iz malo boljšega blaga, kakršne je verjetno nosil Mordax kot plemič ali celo Trojan Turjaški so morale stati celo premoženje.

Na ceno obleke je poleg kakovosti blaga vplival tudi kroj. Suknje, ki jih je dal Mordax izdelati za posle, je plačal s štirimi soldi za kos. Ko pa je krojač naredil suktnjo za Pavla, je moral Mordax zanjo odšteti kar osem soldov, kar pomeni, da je bila Pavlova suktnja še enkrat dražja od hlap- čevske. Tudi to priča o posebnem položaju, ki ga je imel Pavle na Turjaku.

Od preostale obleke so navedeni še pasovi, ki so bili relativno poceni (okoli dva solda) in klo- bukí, ki so bili skoraj petkrat dražji od pasov. Vsa omenjena oblačila so bila namenjena hlapcem. Na podlagi navedenih vrednosti lahko izračunamo, da je Mordax za obleko enega hlapca odštél okoli 35 soldov.

Od kuhinjske posode lahko naredimo primer- javo le za kuhinjsko skledo in sito. Slednje je bilo več kot enkrat dražje od posode. Nenazadnje je izdelava sita le zahtevnejša od izdelave skled.

Posebno pozornost zbuja cena soda (*vass*). Z 71 soldi je daleč najdražja stvar, ki je olajšala Mor- daxov mošnjček. Pravzaprav soda ni kupil sam, ampak metliški uradnik; Mordax je le poravnal stroške. Visoka cena je po svoje razumljiva, saj je tesianje soda zahtevno opravilo, pa tudi sod lahko

kar nekaj desetletij služi svojemu namenu.

Precej draga je bila tudi zasteklitev okna. 27 soldov je dal Mordax mežnarju za novo okno v cerkvi. Kljub temu, da je bilo v zgodnjem 16. stoletju steklo še relativno redka dobrina in je bilo zato nekoliko dražje, ob primerjavi z današnjim časom kaj hitro ugotovimo, da se stvari na tem področju niso dosti spremenile. Tudi danes vstav- ljanje novih oken dodobra osuši denarnico.

Kadilo sem, prav tako kot začimbe, izrazil z dekagrami. Sicer je Mordax kadila kupil le eno lib- rico in zanj plačal 16 soldov, kar pomeni, da je bilo kadilo še enkrat cenejše kot na primer poper. Dan nakupa tega artikla je logičen - 19. december, torej nekaj dni pred božičem.

Cena papirja je ostala nespremenjena skozi vse leto. Za eno knjigo oziroma 24 pol je bilo potrebno odšteti šest soldov. Pač pa se je glede na kvaliteto spreminjala cena voska. Tablica navadnega voska je veljala približno tri solde, tablica zelenega (mor- da tudi surovega - *gruen wagsch*) voska pa je bila cenejša za polovico.

Morda bi bilo zanimivo primerjati še vrednost posameznih kmečkih opravil. En dan mikanja lanu je ustrezal vrednosti treh soldov. Predenje je bilo cenejše. Za en teden dela je Mordax izplačal pre- dici štiri solde, kar znese manj kot en denarič na dan. Podobno kot mikanje lanu je bilo ovred- noteno tudi mlatenje. Tudi mlatiči so dobili tri solde dnine. A tudi nekoliko bolj obrtniška dela so imela približno enako vrednost. Tesar je za delanje odprtín v obrambnem stolpu dobil tri solde in pol na dan in tudi Matevž Šteblaj je za štiri dni dela na obrambnem stolpu dobil 18 soldov ali tri solde in pol na dan.

Končni izračun vseh stroškov, ki jih je imel Mordax za vzdrževanje turjaškega gospostva v obdobju dvanajstih mesecev od julija 1514 do julija 1515, znaša 47 funtov denaričev in 48 soldov. V to vsoto niso zajete Mordaxove napake pri računanju, izpuščen je znesek 26 funtov denaričev za Stično, prav tako pa nisem upošteval denarja, ki ga je porabil Mordaxov naslednik oziroma pisar R3. Ta vsota znaša še dodatnih 7 funtov denaričev ter 97 soldov in pol. Za primerjavo in lažjo predstavo lahko navedem, da bi samo za Mordaxov celoletni odhodek v tistem času dobili 940 knjig papirja ali 2744 vatlov oziroma nekaj več kot dva kilometra platna ali pa 343 parov hlač.

Turjak v senci velikega slovenskega kmeč- kega upora

Dr. Božo Otorepec v svojem članku "Iz zgo- dovine turjaškega gradu" med drugim pravi: "Omenjeni so izdatki za dva tesarja, ki sta na- pravila odprtine v obrambnem stolpu ... Matevž

Šteblaj je naredil vrata skozi zidovje in več strelnih lin ... Že julija 1514 - torej leto pred velikim slovenskim kmečkim uporom - so kmetje hoteli priti pred Turjak, zato je Mordax 19. julija poslal takoj sla v Ljubljano, verjetno da bi o tem obvestil svojega gospodarja in bila poslana eventualna pomoč. ... Turjak so torej skušali kar najbolj zavarovati pred mogočim kmečkim napadom in res je bil ta drugo leto med redkimi gradovi, ki ga kmetje ob uporu niso mogli zavzeti".⁷³

Vendar nam podrobnejša analiza besedila pokaže, da temu ni čisto tako. Navedeni izdatki namreč niso bili zabeleženi leta 1514, ampak leta 1515, torej v času, ko je upor že plamtel s polno močjo. Kot je bilo dokazano že zgoraj, se zapisi začnejo 19. julija 1514 in se končujejo 20. julija 1515. Na podlagi tega lahko izdatke, ki jih omenja dr. Otorepec, datiramo takole: tesarja sta odprtine v obrambnem stolpu naredila 6. maja 1515, Matevž Šteblaj pa je vrata in več strelnih lin napravil med 16. in 20. julijem. Ta zapis je sicer brez datuma, vendar lahko o približnem dnevu sklepamo na podlagi dveh naslednjih zapisov. Prvi je zaznamek o poskusu kmetov, da bi prišli pred Turjak in je zato Mordax poslal sla v Ljubljano (*mittich vor sandt Helias tag* - torej sredo, 18. julij in ne 19., kot misli dr. Otorepec), drugi pa je zapis o vsoti sedmih soldov, ki jih je Mordax izplačal tesarju Rudolfu, da je napravil dvojne vratice v obrambnem stolpu (tudi brez datuma).

Vsekakor pa je treba priznati, da je Mordax v tem obdobju svoje zapise datiral precej nenačelno, kar danes pri raziskovanju povzroča rahlo zmedo. Pagina 25 vsebuje sedem, pagina 26 pa pet zapisov o izdatkih. V četrtem zapisu na pagini 25 pravi, da se je na dan sv. Marjete mudil pri svojem gospodiču v Višnji Gori. Tu zdaj nastane vprašanje, ali je Mordax god sv. Marjete obhajal 12. ali 13. julija. Potrebno je namreč upoštevati, da ljubljanska škofija že od ustanovitve v letu 1461 ni sodila pod oglejski patriarhat, kamor bi po geografski legi morala, temveč je bila podrejena neposredno sveti stolici. Zatorej bi pričakovali, da bo Mordax, ki je živel na območju ljubljanske škofije, dan sv. Marjete postavil na petek, 13. julija in ne na četrtek, 12. julija (na ta dan so namreč sv. Marjeto častili v krajih, ki jih je pokrivala salzburška nadškofija). Vendar pa se v primeru, da je imel Mordax z datumom *an sandt Margarethen tag* res v mislih petek, 13. julij, poraja neka neloogičnost. V šestem zapisu na pagini 25 namreč Mordax pravi, da je v petek po dnevu sv. Marjete, torej teden dni kasneje - 20. julija - kupil dve ribi in zanju plačal 20 soldov. Istočasno pa tretji zapis na pagini 26 pravi, da je v petek pred dnevom sv.

Marije Magdalene kupil eno ribo za deset soldov. Omenjeni dan pa je prav tako padel na petek, 20. julija, saj je leta 1515 dan sv. Marije Magdalene (22. julij) prišel na nedeljo. Zatorej se zdi neloogično, da bi Mordax na isti dan dvakrat kupoval ribe, nato pa med zapisa o obeh nakupih vrinil še druge zapise z različnimi datumi. Tudi če upoštevamo domnevo, da je Mordax svoje izdatke na licu mesta najprej beležil na listke papirja in jih nato prepisoval v knjigo, bi težko verjeli, da je dvakrat v enem dnevu kupil eno in isto stvar, v našem primeru ribe.

Iz vsega povedanega se zatorej kar sam ponuja sklep, da je Mordax dan sv. Marjete postavil na četrtek, 12. julija. Tako je potem dve ribi za dvajset soldov kupil naslednjega dne, v petek, 13. julija; eno ribo za deset soldov pa naslednji petek, 20. julija.

Domnevi, da se Mordax pri datiranju ni vedno držal pravil in navad, ki so v tistem času veljale na območju Kranjske, govori v prid tudi zanimivost v prvem zapisu na pagini 26. Ta zapis, ki govori o poskusu kmetov, da bi napadli Turjak, nosi namreč datum "sreda pred dnevom sv. Elije". Sv. Elija je bil na območju Kranjske precej neznan zavetnik, saj mu ni tu posvečena niti ena sama cerkev. Na celotnem slovenskem prostoru zasledimo dve cerkvi z imenom sv. Elije na Primorskem, v Dragi in v Koprivi, ter eno v Beli krajini, v Planini pri Črnomlju. Tudi po Grotefendu so tega svetnika častili predvsem na Madžarskem in v Rusiji.⁷⁴ Prav nenavadno je torej, da se je Mordax pri datiranju naslonil prav na sv. Elijo, saj so mu bili "na voljo" tudi precej bolj znani svetniki, kot na primer že omenjeni sv. Marjeta (12. oziroma 13. julij) in sv. Marija Magdalena (22. julij) ter nenazadnje tudi sv. Jakob (25. julij) in sv. Ana (26. julij).

Če se povrnem k zapisom iz sredine julija 1515, lahko ponovno ugotovim, da si datumi ne sledijo v pravilnem kronološkem zaporedju. Med zapisoma iz 16. julija in 18. julija je vrinjen zapis, ki nosi datum 13. julij. Vzroka za takšno površnost seveda ne morem določiti povsem zagotovo, lahko pa si dovolim domnevo, da je Mordaxovi nenatančnosti botrovala zmeda in negotovost ob kmečki upornosti, ki ji takrat na Dolenjskem še ni bilo videti konca. Res je sicer, da so bili v tistem času koroški in štajerski kmetje v glavnem že poraženi, vendar pa kot pravi Grafenauer: "Pisma Janeza Turjaškega Herbersteinu iz junija in julija ... pričajo, da je bilo kljub kmečkim porazom na Koroškem in Štajerskem uporniško gibanje na Kranjskem še vedno v polnem zaletu".⁷⁵ Da je ta domneva vendarle pre-

⁷⁴ H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover 1971, str. 50.

⁷⁵ B. Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, Ljubljana 1962, str. 129.

⁷³ Otorepec, *Iz zgodovine...*, str. 150.

cej verjetna, priča tudi dejstvo, da se prvo odstopanje od pravilnega kronološkega zaporedja, ki je značilno za skoraj celotno knjigo, pojavi v začetku junija, torej prav v času, ko je kmečki upor dosegel svoj vrhunec. V tem burnem mesecu Mordax ni le podrl kronološkega zaporedja, pač pa je tudi datiral nedosledno. Tako je na primer datum 1. junij določil kar dvakrat: prvič kot petek po dnevu sv. Kancijana in drugič kot petek pred telovim.

Datiranje pa ni edino, v čemer odseva nemirni čas upora. Med 22. in 27. aprilom je Mordax zabeležil, da je Pavla kar štirikrat poslal h gospodiču v Ljubljano. Je morda Pavle v Ljubljani poročal o dogodkih v okolici Turjaka, medtem ko je Mordax kot oskrbnik ostal na gradu in se pripravljaj na obrambo?

6. maja sta dva tesarja napravila odprtine v obrambnem stolpu, 8. maja je imel na gradu še tri tesarje. 25. maja je Mordax sam obiskal gospodiča v Ljubljani "zaradi Iga in Šmarij". V tem času so že padli prvi gradovi na Dolenjskem in prav gotovo so se tudi izanski in šmarski kmetje pridružili uporniškem gibanju. Je šel Mordax po navodila, kako naj ukrepa? Zelo verjetno, saj je bil v Ljubljani ponovno prvi teden v juniju, 15. junija pa je gospodič v Šmarje h kmetom poslal še Hansa Mitterlerja in Pavla. Očitno naj bi skušala pomiriti upornike. Ali jima je uspelo ali ne, Mordax ne poroča. Pač pa je zabeležil, da si je njegov gospodič v začetku junija kupil šest pušic in da je dal 18. junija v Ljubljano prepeljati tri svoje konje in jih podkovati. Vsekakor se je potem nekaj časa mudil v Višnji Gori, kamor je 20. junija pojezdil Mordax sam, 6. julija pa je tja poslal še gospoda Martina. Pred tem najdemo tudi zapis, da je Mordax 1. julija starega Lenarta poslal k uradniku v Mokronog, da bi se tam pogovoril z ljudmi.

Ena izmed podrobnosti, ki morda tudi kaže na strah pred upornimi kmeti, je zapis o nakupu sedmih mladih psov 1. junija. Vendar je ta podatek potrebno upoštevati le z rezervo, saj so bili psi prav lahko namenjeni zgolj za lov na divjad, ne pa tudi za obrambo pred uporniki. Vsekakor pa o neredih pričata zapisa, da so 18. julija kmetje hoteli napasti grad ter da je tesar Rudolf v tistih dneh naredil še dvoje vrat v obrambnem stolpu.

To poglavje lahko torej sklenem z ugotovitvijo, da nekateri Mordaxovi zapisi nedvomno dokazujejo, da je njegova knjiga izdatkov nastajala tudi v času velikega slovenskega kmečkega upora in ne le leto pred njim. Nakup orožja in obrtniške predelave gradu so se odvijale med samim uporom, kar je navsezadnje tudi bolj logično, kot pa da bi do njih prišlo že celo leto prej. Poleti 1514 verjetno ni še nihče računal na tako množične nemire, kljub temu, da je nezadovoljstvo tlelo že dlje časa. In tudi dejstvo, da so bile nekatere obrambne

izboljšave na gradu opravljene šele julija 1515, ko je uporniški ogenj na Koroškem in Štajerskem že ugasnil, lahko razložimo s tem, da so bili kranjski kmetje takrat še zelo močni in da verjetno ni znal nihče z gotovostjo napovedati bližnjega konca upora tudi v tej, najbolj uporni deželi.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Grundherrschaft Auersperg (Turjak) zur Zeit des Pflegers Hans Mordax (1514 - 1515)

Der vorliegende Beitrag ist eine Zusammenfassung der Diplomarbeit und stellt das alltägliche Leben in Krain zu Anfang des 16. Jahrhunderts dar. Als grundlegende Quelle diente dabei das Ausgabenbuch von Hans Mordax, des Pflegers von Auersperg, der bei Abwesenheit seines Herrn, Trojanus Auerspergs, die Herrschaft Auersperg verwaltete.

In der Einleitung wird das äußere und innere Bild des Ausgabenbuches von Mordax beschrieben. Der Autor setzt sich mit der Rekonstruktion der Entstehung dieser Quelle und mit der Feststellung der Identität der Schreiber auseinander, die außer Mordax am Ausgabenbuch mitwirkten. Es wird ferner dargestellt, wie die Herrschaft Auersperg unter Hans Mordax organisiert war und wie dort der Betrieb ablief.

Im biographischen Teil der Familie Auersperg stechen vor allem zwei Persönlichkeiten hervor: Mordax' Herr Trojanus, der den überwiegenden Teil seines Lebens entweder in Ljubljana oder in Wien verbrachte, und sein Bruder Darius, bis zu seinem Tode im Jahre 1510 das Haupt der Auersperger. Angaben zur Familie von Hans Mordax sind vor allem durch die Autobiographie Sigismunds von Herberstein überliefert. Als Besonderheit sei an dieser Stelle erwähnt, daß Hans Mordax nur ein Auge hatte; in den Quellen wird er nämlich als "Hans der Ainaugel" erwähnt. Unter den Kaufleuten werden vor allem der Nürnberger Bürger Hans Schweigkher sowie ein Jude erwähnt, mit dem Mordax zu Anfang des Jahres 1515 Handel trieb. Wenn man dabei die Tatsache in Betracht zieht, daß die Juden laut Befehl des Kaisers Maximilian gerade im Jahre 1515 aus Krain aussiedeln mußten, dann

muß es sich dabei um eines der letzten Geschäfte gehandelt haben, an dem ein krainischer Jude beteiligt gewesen war.

In der Quelle werden die meisten Dörfer aus der Umgebung des Schlosses Auersperg erwähnt, aber auch einige größere Ortschaften, vor allem in Unterkrain, wo die Auersperger ihre Besitzungen hatten und den Zehnt erhoben. Das Geld und die Maßeinheiten spiegeln auch bei Mordax die Uneinheitlichkeit wider, die damals in diesem Bereich herrschte. Im Geldverkehr trafen das slowenische und österreichische Münzwesen zusammen, in den Zählheiten tritt neben den üblichen vor allem die venezianische Liber hervor, die besonders in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts im Umlauf war.

Die materielle Kultur auf Schloß Auerperg bedeutete im behandelten Zeitraum eine Verflechtung von Altem und Neuem. Man kannte noch immer Holzgeschirr, aber auch Glasfenster und Kachelöfen. Im Bereich der geistigen Kultur lebten

Mordax und seine Herren noch dem Zeitgeist entsprechend. Einen Teil ihres Geld- und Naturalvermögens widmeten sie geistlichen Einrichtungen und sorgten damit einerseits für das Seelenheil der verstorbenen Verwandten, andererseits aber für das eigene ewige Heil im Jenseits.

Auch bei den Eßgewohnheiten hoben sich die Auersperger nicht von den damaligen Bräuchen ab. Es wurde viel Fisch und Wildpret gegessen, von Bedeutung waren auch Gewürze, vor allem Pfeffer und Safran. Das Verhältnis zwischen Mengen und Preisen wird mit Hilfe von drei Diagrammen anschaulich dargestellt.

Der Beitrag endet mit einer Darstellung der Verhältnisse auf Schloß Auersperg unmittelbar vor dem Bauernaufstand und während desselben. Aufgrund einer eingehenden chronologischen Analyse vermittelt der Autor in diesem Teil einige neue Angaben und Einsichten im Hinblick auf den Zusammenhang zwischen dem Ausgabenbuch von Mordax und dem Bauernaufstand.